

Jacek Laberschek

Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk

## ŚREDNIOWIECZNE OSADNICTWO ZIEMI MIECHOWSKIEJ UJĘCIE SYNTETYCZNE

Historia osadnictwa zajmuje ważne miejsce wśród nauk historycznych i sukcesywnie zyskuje na popularności, zarówno w gronie naukowców badających przeszłość całego kraju oraz poszczególnych regionów i zakątków Polski, jak też w środowisku regionalistów, krajoznawców i wszystkich osób zainteresowanych dziejami swych stron rodzinnych. To nieskrywane dążenie grupy historyków do prowadzenia badań osadniczych ma swe źródło i uzasadnienie w rosnącym zapotrzebowaniu społecznym na ten rodzaj działalności naukowej, a także w zabiegach i trosce wielu społeczności lokalnych o posiadanie historycznych monografii swoich stron ojczyстых, o kultywowanie tradycji i prezentowanie dziedzictwa kulturowego swych „Małych ojczyzn”. Dzięki wysiłkowi historyków, zajmujących się rozwojem osadnictwa, powstały już liczne szczegółowe monografie i opracowania znacznych połaci naszego państwa. Opracowania te nie mają jednolitego charakteru, różnią się m.in. sposobem ujęcia tematu, metodyką pisania, konstrukcją. Część prac o tematyce osadniczej obejmuje zasięgiem badawczym terytoria ściśle historyczne, dziś już нефункционujące, czyli dawne ziemie, województwa, powiaty, diecezje, archidiakonaty, dekanaty, czy parafie. Inna grupa prac to opracowania biorące za punkt wyjścia tereny obecnie funkcjonujących jednostek terytorialnych i administracyjnych, a zatem dzisiejszych powiatów, gmin, dzielnic miejskich czy parafii. Można jeszcze wymienić dzieła, które zajmują się terytoriami jednorodnymi geograficznie, a więc na przykład obszarem określonej doliny, względnie konkretnej wyżyny, czy terenem zlewiska danej rzeki, jak też prace obejmujące zakresem większe klucze majątkowe i gospodarcze. Nie trzeba być specjalistą od badań osadniczych, by stwierdzić, iż najwięcej walorów naukowych i poznawczych posiadają te opracowania, które obejmują analizą konkretne historyczne struktury terytorialne i okresy – rzecz jasna – w których te struktury funkcjonowały<sup>1</sup>. Granice tych terytoriów były przecież formowane

---

<sup>1</sup> R. Rosin, *Ziemia wieluńska w XII–XVI w. Studia z dziejów osadnictwa*, Łódź 1961; A. Fastnacht, *Osadnictwo ziemi sanockiej w latach 1340–1650*, Wrocław 1962; I. Panic, *Historia osadnictwa w księstwie opolskim we wczesnym średniowieczu*, Katowice 1992;

albo przez panującego (ziemie, województwa), władze kościelne, względnie przez staropolskich urzędników (powiaty sądowe) wedle życzeń i dążeń uprzywilejowanej społeczności, czyli szlachty, a zatem tworzone dla jej wygody i interesów, a kto jak kto, ale właśnie te podmioty miały znaczący wpływ na stan sieci osadniczej w danym okresie historycznym i na przebieg procesów osadniczych w konkretnym zakątku, czy na danym obszarze państwa. Niemniej wartościowe, bo ponadczasowe, okazują się badania nad osadnictwem historycznym i współczesnym prowadzone w oparciu o daną jednostkę geograficzną, czy hydrograficzną, na przykład terytorium Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej<sup>2</sup>, albo teren dorzecza Wisłoki i Białej Dunajcowej<sup>3</sup>. Najmniej zalet posiadają niestety prace biorące na warsztat współczesne terytoria administracyjne, i na ich gruncie badające osadnictwo historyczne, jednak historycy chętnie piszą tego typu opracowania, bo nieustannie rośnie zapotrzebowanie samorządów miast wojewódzkich, powiatowych i innych na posiadanie monografii miejscowości w granicach współczesnych powiatów, gmin i parafii<sup>4</sup>. W związku z powyższymi uwagami nasuwa się pytanie, jak zakwalifikować i do którego nurtu badań osadniczych zaliczyć pracę nad rozwojem osadnictwa w powiecie miechowskim, który to powiat jako odrębna struktura administracyjna funkcjonuje dopiero od XIX stulecia? Wydaje się, iż możemy śmiało odnieść to przedsięwzięcie do pierwszej najbardziej wartościowej kategorii prac, albowiem Miechów jako ośrodek administracyjny i sądowy jest w prostej linii kontynuacją staropolskiego ośrodka powiatowego i administracyjnego w Książu Wielkim, a powiat miechowski w pewnym stopniu odwzorowaniem dawnego powiatu ksiąskiego, istniejącego od drugiej połowy XIV stulecia, i należącego do

---

S.M. Zajączkowski, *Powiat orłowski do lat siedemdziesiątych XVI wieku. Studia z dziejów osadnictwa, struktury własnościowej i stosunków kościelnych*, Łódź 1996; J. Laberschek, *Rozwój osadnictwa w powiecie lelowskim w średniowieczu (do 1400 roku)*, mps pracy doktorskiej, Biblioteka Instytutu Historii PAN, Warszawa, Rynek Starego Miasta 29/31; M. Wyżga, *Parafia Raciborowice od XVI do końca XVIII wieku. Studium o społeczności lokalnej*, Kraków 2011.

<sup>2</sup> J. Laberschek, *Osadnictwo średniowieczne w świetle źródeł pisanych* [w:] *Pradzieje i średniowiecze*, Kraków 1995, s. 163–178 (*Natura i kultura w krajobrazie Jury*; t. 4)

<sup>3</sup> M. Dobrowolska, *Procesy osadnicze w dorzeczu Wisłoki i Białej Dunajcowej w tysiącleciu*, Kraków 1985.

<sup>4</sup> F. Kiryk, *Zarys dziejów osadnictwa* [w:] *Dzieje Olkusza i regionu olkuskiego*, T. 1, Warszawa–Kraków 1978, s. 41–127; S. Mateszew, *Osadnictwo i stosunki własnościowe do końca XV wieku* [w:] *Bochnia. Dzieje miasta i regionu*, red. F. Kiryk, Z. Ruta, Kraków 1980, s. 42–77; S. Mateszew, F. Sikora, *Osadnictwo i stosunki własnościowe w regionie tarnowskim do końca XVI wieku* [w:] *Tarnów. Dzieje miasta i regionu*, Tarnów 1981, s. 75–219; J. Rajman, *Osadnictwo okolic Nowego Sącza i kształtowanie się strefy podmiejskiej średniowiecznego miasta (XIII–XV w.)* [w:] *Dzieje miasta Nowego Sącza*, pod red. F. Kiryka, T. 1, Warszawa–Kraków 1992, s. 53–84.

województwa krakowskiego<sup>5</sup>. Wprawdzie granice wymienionych jednostek administracyjnych i terytorialnych nie pokrywają się ze sobą, jednak możemy być pewni, iż w tym konkretnym przypadku ma miejsce kontynuacja struktur administracyjno-terytorialnych w ramach jednego województwa, którym – jak wiadomo – jest województwo krakowskie, zwane dziś niefortunnie małopolskim. Dokonana w tym przypadku zmiana siedzib powiatowych oznacza niewątpliwie, iż nastąpiło w ciągu wieków przesunięcie głównego ośrodka decyzyjnego i sądowego dla tego obszaru bardziej na południe ku Krakowowi, a więc przejście funkcji decyzyjnych przez inny, bardziej prężny ośrodek. Możemy więc wszystkich sceptyków powstania dzieła o osadnictwie powiatu miechowskiego przekonać, iż praca ta ma sens i jest kolejnym krokiem badawczym na drodze do rekonstrukcji rozwoju osadnictwa w całym województwie krakowskim na przestrzeni tysiącletnich dziejów państwa polskiego, ma też niebywałe znaczenie dla podkreślenia i utrzymania tożsamości kulturowej mieszkańców Miechowa i okolic.

Artykuł, który się staram zaprezentować, nie jest pierwszą próbą przedstawienia dziejów osadnictwa w ziemi miechowskiej. Historykiem, który zapoczątkował badania nad przeszłością tego fragmentu województwa krakowskiego był Adam Krawczyk, który w zbiorowym dziele, zatytułowanym *Ziemia miechowska*, wydanym w Krakowie w 1969 roku, zamieścił kilkunastostronnicowy, lakoniczny i dość pobieżny opis historyczny Miechowa i okolic, dołączył też notki historyczne o najważniejszych miejscowościach, tj.: Kacicach, Książu Wielkim, Prandocinie, Słomnikach i Wysocicach<sup>6</sup>. Kolejnym badaczem, który podjął to dzieło, był Zbigniew Pęcowski, znany z opublikowanej w 1967 r. w Krakowie monografii Miechowa, zatytułowanej

---

<sup>5</sup> Historię Książa Wielkiego przedstawił Eugeniusz Madejski w książce *Dzieje Książa Wielkiego do 2004 r.*, Książ Wielki 2011. Średniowieczny materiał źródłowy do Książa Wielkiego i powiatu ksiąskiego zebrał, uporządkował i opracował Janusz Kurtyka w hasłach *Książ Wielki miasto, Książ Wielki – powiat*, SHGK, Cz. 3, z. 2, Kraków 1997, s. 291–318. Dziejami powiatu ksiąskiego w wieku XVI zajął się Mariusz Lubczyński, który jest m.in. autorem książki *Szlachta powiatu ksiąskiego za ostatnich Jagiellonów. Struktura majątkowa*, Warszawa–Bellerive-sur-Allier 2016, artykułu *Spółeczność szlachecka powiatu ksiąskiego w czasach Zygmunta Augusta* [w:] *Cywilizacja prowincji Rzeczypospolitej szlacheckiej*, pod red. A. Jankowskiego i A. Klondera, Bydgoszcz 2004, s. 55–71. Granice średniowiecznego powiatu ksiąskiego wykreślił Mariusz Lubczyński we wspomnianej książce oraz autorzy pracy zbiorowej *Atlas historyczny Polski. Województwo krakowskie w drugiej połowie XVI wieku*, Cz. 1, *Mapy, plany*, red. H. Rutkowski, Warszawa 2008, a także w dużym uproszczeniu i z pewnymi niedokładnościami Jacek Laberschek na mapie województwa krakowskiego i księstwa siewierskiego, stanowiącej załącznik do SHGK.

<sup>6</sup> A. Krawczyk, *Z dziejów ziemi miechowskiej* [w:] *Ziemia miechowska*, oprac. A. Staniek, Kraków 1969, s. 13–36.

*Miechów. Studia z dziejów miasta i ziemi miechowskiej*<sup>7</sup>. Książka, nosząca tytuł *Ziemia Miechowska. Zarys dziejów osadnictwa do końca XVIII wieku*, wydana w Krakowie w 1992 roku, ambitna w założeniu, przedstawiająca zresztą tak ważne zagadnienia, jak: pradzieje, sieć drożną, rozwój osadnictwa, organizację parafialną, stosunki własnościowe, stosunki społeczno-gospodarcze, zaludnienie i wielkość osad, bazuje niestety wyłącznie na drukowanym materiale źródłowym i na dodatek niewykorzystanym przez autora do końca, przez co nie jest wolna od braków i uproszczeń<sup>8</sup>.

Do grupy historyków odtwarzających przeszłość ziemi miechowskiej dołączył w 1997 roku Andrzej Wędzki publikując znakomity artykuł *Głosy do Słownika historyczno-geograficznego województwa krakowskiego w średniowieczu (Szreniawa-Biskupice, „Coccha”-Szczepanowice)*<sup>9</sup>. Autor artykułu, ustosunkowując się do niektórych ustaleń zawartych w przytoczonym słowniku, wyraził pogląd o istnieniu znacznego skupiska osad na południe od wczesnośredniowiecznego Miechowa, wzdłuż strumienia Koszcza, noszącego współcześnie nazwę Pojałówki i zidentyfikował Biskupice na wschód od Miechowa z wsią Szreniawą arcybiskupów gnieźnieńskich. W 2003 roku tenże badacz opublikował artykuł poświęcony początkom Miechowa, a w 2014 roku książkę o średniowiecznym Miechowie<sup>10</sup>. Liczącą się pozycją w piśmiennictwie naukowym dotyczącym tego miasta i okolic jest artykuł Leszka Poniewozika o rozwoju sieci parafialnej w dekanacie Wysocice w średniowieczu<sup>11</sup>. Kontynuacją tej tematyki jest z kolei publikacja Leszka Wojciechowskiego o parafii miechowskiej w okresie przedrozbiorowym, zamieszczona w dziele zbiorowym *Bożogrobcy w Polsce*, wydanym w 1999 roku<sup>12</sup> i książka księdza Stanisława Dobrzanowskiego, omawiająca przeszłość parafii Gołczy, opublikowana w Krakowie w 2007 roku<sup>13</sup>. Warto również zwrócić uwagę

<sup>7</sup> Z. Pęckowski, *Miechów. Studia z dziejów miasta i ziemi miechowskiej do roku 1914*, Kraków 1967.

<sup>8</sup> Z. Pęckowski, *Ziemia Miechowska. Zarys dziejów osadnictwa do końca XVIII wieku. (Z materiałów pośmiertnych przygotowali do druku Zdzisław Noga i Jerzy Rajman)*, Kraków 1992.

<sup>9</sup> A. Wędzki, *Głosy do Słownika historyczno-geograficznego województwa krakowskiego w średniowieczu (Szreniawa-Biskupice, „Coccha”-Szczepanowice)* [w:] *Homines et societas. Czasy Piastów i Jagiellonów. Studia historyczne ofiarowane Antoniemu Gąsiorowskiemu w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin*, Poznań 1997, s. 75–80.

<sup>10</sup> A. Wędzki, *Początki Miechowa – problemy badawcze* [w:] *Polonia minor medii aevi. Studia ofiarowane Panu Profesorowi Andrzejowi Żakiemu w osiemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. Z. Woźniak, J. Gancarski, Kraków–Krosno 2003, s. 477–485; tenże, *Miechów w średniowieczu. Studia z dziejów miasta i klasztoru. Zagadka Jaksy*, Warszawa 2014.

<sup>11</sup> L. Poniewozik, *Kształtowanie się sieci parafialnej w dekanacie Wysocice w średniowieczu*, „Roczniki Humanistyczne”, T. 43: 1995, z. 2, s. 5–57.

<sup>12</sup> L. Wojciechowski, *Parafia w Miechowie w okresie przedrozbiorowym* [w:] *Bożogrobcy w Polsce. Praca zbiorowa*, red. M. Affek, Miechów–Warszawa 1999, s. 57–78.

<sup>13</sup> S. Dobrzanowski, *Dzieje parafii Gołcza*, Kraków 2007.

na zamieszczone w internecie opracowanie Zdzisława Jedynaka *Dzieje parafii Uniejów*<sup>14</sup> oraz pracę Eugeniusza i Stanisława Jakubasów *Historia Nasiechowic*<sup>15</sup>. Dokonując tego skrótego przeglądu literatury historycznej o Miechowie i najbliższych okolicach warto jeszcze wspomnieć o wydanej w 2010 roku pod redakcją Włodzimierza Barczyńskiego i Stanisława Piwowarskiego książce *Ziemia Miechowska. Moja mała ojczyzna*, której autorzy w sposób niezwykle przystępny popularyzują wiedzę o swoim mieście i regionie. Książka jest bogato ilustrowana i może służyć czytelnikowi jako znakomity przewodnik po Miechowie, jego okolicach i miejscowych zabytkach<sup>16</sup>.

Ta zwięzła ocena stanu badań unaocznia wszystkim zainteresowanym problematyką osadniczą jak bardzo dotkliwy i odczuwalny jest brak pełnej, profesjonalnej oraz obszernej monografii historycznej ziemi miechowskiej i uzmysławia pilną potrzebę sporządzenia tego rodzaju opracowania w możliwie szybkim czasie w oparciu o źródła drukowane i bogate zasoby źródeł archiwalnych. Zadanie, którego się podjąłem, to jest sporządzenie w krótkim czasie zwięzłego opisu osadnictwa średniowiecznego ziemi miechowskiej, było bardzo trudne, nie miałem bowiem – jak już wyżej stwierdziłem – odpowiedniego punktu oparcia dla moich rozważań w postaci wyczerpujących studiów osadniczych. Musiałem zatem przyjąć postawę nieco asekuracyjną i zdecydować się na przeprowadzenie pospiesznej kwerendy źródłowej i selektywnych badań nad kształtowaniem się osadnictwa w tym rejonie ziemi krakowskiej. Pracę tę musiałem ponadto pogodzić z pisaniem obszernych haseł do *Słownika historyczno-geograficznego województwa krakowskiego w średniowieczu* – co w rezultacie sprawiło, iż mój artykuł nie stanowi i nie może stanowić pełnego, wyczerpującego studium o rozwoju osadnictwa w ziemi miechowskiej, choćby ze względu na ograniczenia objętościowe i czasowe. Jest on w istocie rzeczy próbą całościowego i kompleksowego, choć zarazem niezwykle zwięzłego i oszczędnego objętościowo ujęcia procesów osadniczych, wykorzystującego w stopniu zadowalającym zarówno materiał źródłowy zestawiony w hasłach cytowanego *Słownika*, jak też dane źródłowe rozpisane w kartotece tegoż słownika w Krakowie, a także w pewnym wymiarze źródła rękopiśmienne z krakowskich archiwów państwowych i kościelnych.

Rozważania na temat zasygnalizowany w tytule artykułu należałoby rozpocząć od definicji osadnictwa, a zatem od stwierdzenia, iż jest to zasiedlanie

<sup>14</sup> Z. Jedynak, *Dzieje parafii Uniejów*, [http://www.charsznica.info/index.php?option=com\\_content&task=view&id=49&Itemid=65](http://www.charsznica.info/index.php?option=com_content&task=view&id=49&Itemid=65) (dostęp: 29.09.2020).

<sup>15</sup> E. Jakubas, S. Jakubas, *Historia Nasiechowic*, <http://www.jakubas.pl/genealogia/Historia-Nasiechowic.htm> (dostęp: 29.09.2020).

<sup>16</sup> *Ziemia Miechowska. Moja mała ojczyzna*, red. W. Barczyński i S. Piwowarski, Miechów 2010.

i zagospodarowywanie określonego terytorium przez daną grupę ludzką. Dokonuje się ono na dwa sposoby, a więc spontanicznie lub administracyjnie. Istotą przemian osadniczych, przebiegających na konkretnym obszarze, czy to w sposób chaotyczny, czy też zorganizowany – co zależy od determinacji, zaangażowania i stopnia zdyscyplinowania osadników – jest nie tylko powstawanie i funkcjonowanie siedzib ludzkich, ale także ich zanikanie i ponowne pojawianie się, czyli reaktywowanie<sup>17</sup>. Jako historyk osadnictwa muszę odpowiedzieć na nasuwające się w związku z tym pytanie, w jaki sposób i z jaką intensywnością powstawały ludzkie siedliska?, jak przebiegała akcja osadnicza?, jaki był stopień zasiedlenia konkretnego obszaru w danym czasie historycznym? i jak wyglądała sieć osadnicza w określonej chwili? Nie jest to jednak zadanie łatwe ze względu na bardzo ubogą, wręcz minimalną bazę źródłową dla wczesnego średniowiecza. Sytuacja ta uniemożliwia w zasadzie rekonstrukcję akcji osadniczej mniej więcej do 1250 roku, pozwalając tylko na nakreślenie hipotetycznego obrazu sieci osadniczej, czyli rejestrację pewnej liczby obiektów osadniczych. Ze względu na niedostatek źródeł pisanych trzeba się posiłkować dorobkiem badań archeologicznych, toponomastycznych, osiągnięciami historii ustroju społeczno-gospodarczego, historii Kościoła (parafii) i rzecz jasna kartografii.

Nie da się ukryć, iż możliwości badacza rosną w miarę powiększania się zasobu źródeł pisanych. Im bardziej historyk skłania się w swych dociekaniach i analizach ku czasom nam bliższym, tym większym materiałem źródłowym operuje. Na przykład dla okresu od drugiej połowy XIII stulecia do końca XIV wieku dysponuje już tyloma źródłami, iż może na wybranych przykładach prezentować akcję osadniczą na określonym obszarze. Dla okresu późnego średniowiecza może już ujmować procesy osadnicze w sposób całościowy. Uwagi te odnoszą się rzecz jasna w całej rozciągłości do ziemi miechowskiej.

Jako historyk osadnictwa zobowiązany jestem do przedstawienia zarówno cech osadnictwa wczesnośredniowiecznego (umownie do 1250 roku), jak też charakteru osadnictwa późniejszego, tj. z epoki pełnego, rozwiniętego średniowiecza, jak też z okresu późnego średniowiecza, obejmującego XV wiek – oczywiście na obszarze ziemi miechowskiej. Prezentację należałoby rozpocząć od stwierdzenia, iż ziemia miechowska u zarania dziejów państwa polskiego posiadała niezwykle sprzyjające warunki do uprawy roli, hodowli zwierząt i zakładania osad. Dogodne dla osadnictwa stałego były szczególnie żyzne doliny rzek Szreniawy i jej dopływów Cichej, Gołeczki, Koszczy (dziś

<sup>17</sup> Propozycje właściwej definicji osadnictwa zgłoszone i sformułowane przez takich historyków polskich, jak: K. Potkański, S. Arnold, S. Zajączkowski, K. Buczek, I. Panic, przedstawia i omawia skrupulatnie Idzi Panic, *Historia osadnictwa...*, s. 15–27. Również w encyklopedii internetowej, jaką jest Wikipedia, zaprezentowano rozmaite definicje osadnictwa takich badaczy, jak: K. Potkański, Z. Bukowski, K. Buczek, S. Zajączkowski, Z. Kobyliński, i H. Łowmiański *Osadnictwo*, <https://pl.wikipedia.org/wiki/Osadnictwo> (dostęp: 29.09.2020).

Piotrówki) i Ścieklca, rzeki Nidzicy i jej dopływów Kalinianki, zwanej też Kalinką oraz Nitki (Nički), a także rzeki Dłubni<sup>18</sup>. W tych właśnie miejscach wyrastały w XI i XII wieku stałe siedziby ludzkie zwane potocznie siołami (siodłami), składające się z pojedynczych lub co najwyżej z kilku dworzyszcz o chaotycznej, nieuporządkowanej zabudowie i gruntów zwanych żrebami, o szachownicowym układzie ról<sup>19</sup>. Początkowo sioła te nie posiadały nazw. Zanim się one pojawiły społeczności lokalne używały prostych określeń na oznaczenie w terenie konkretnych osad, a więc zbitek słownych w rodzaju: żreb Hugolda nad Koszczą<sup>20</sup>, (żreb Nasięcha), (żreb Przecława), żreb Piotra Węgra<sup>21</sup>, wieś Krekochy obok Miechowa, wieś Leonarda obok Koszczy<sup>22</sup>, wieś Leonarda koło Tczycy<sup>23</sup>. W miarę upływu czasu liczba sioł rosła. Nowe sioła łączyły się ze starymi tworząc większe organizmy osadnicze, tj. wsie. Ze względu na praktykowany w coraz szerszym zakresie obrót nieruchomości, upowszechnianie się transakcji sprzedaży, zamiany, zastawu, darowizny dóbr i na pojawienie się dokumentu, czyli aktu utrwalającego czynności prawne, precyzyjna identyfikacja osad, a co za tym idzie ich nazewnictwo, stały się koniecznością. Proces nadawania miejscowościom nazw upowszechnił się w XII i XIII stuleciu. Zdecydowana większość osad przybierała wtedy nazwy topograficzne, a więc zapożyczone od naturalnych obiektów występujących w terenie, tj. rzek, szaty roślinnej, gór i charakterystycznych miejsc. W przypadku ziemi miechowskiej były to na przykład wsie: Szreniawa, Koszcza, Dłubnia, które wzięły nazwy od miejscowych rzek<sup>24</sup>, a także wsie: Charsznica, Gołcza, Tczyca, które pozyskały nazwy od wcześniej wykarczowanego, względnie ogołoconego, wyjąłowionego z drzew i zarośli terenu<sup>25</sup>,

<sup>18</sup> *Gewässernamen im linken Zuflußgebiet der Weichsel zwischen Przemsza und Pilica*, bearbeitet von Kazimierz Rymut, Stuttgart 2001, s. 33–34, 41, 51–52, 85, 96–98, 105–106, 109, 152–154 (*Hydronymia Europaea*, Lieferung 16); J. Laberschek, *Nidzica*, SHGK, Cz. 5, z. 2, s. 376–378.

<sup>19</sup> Z. Podwińska, *Zmiany form osadnictwa wiejskiego na ziemiach polskich we wcześniejszym średniowieczu. Żreb, wieś, opole*, Wrocław 1971.

<sup>20</sup> *Kodeks dyplomatyczny Małopolski* (dalej: KDM), T. 2, wyd. F. Piekosiński, Kraków 1886, nr 375–376.

<sup>21</sup> *Dokumenty sądu ziemskiego krakowskiego 1302–1453* (dalej: DSZ), wyd. Z. Perzanowski, Wrocław 1971, nr 2.

<sup>22</sup> KDM, T. 2, nr 375–376.

<sup>23</sup> *Kodeks dyplomatyczny katedry krakowskiej ś. Wacława*, Cz. 1, wyd. F. Piekosiński, Kraków 1874, nr 22; *Dokumenty klasztoru PP. Norbertanek w Imbramowicach 1228–1450*, wyd. Z. Kozłowska-Budkowa, Kraków 1948 (*Archiwum Komisji Historycznej*, seria 2, T. 4, nr 2).

<sup>24</sup> K. Rymut, *Nazwy miejscowe północnej części dawnego województwa krakowskiego*, Wrocław 1967, s. 44, 165–166; J. Laberschek, *Goszcza*, SHGK, Cz. 1, z. 4, s. 810–811; A. Wędzki, *Głosy do Słownika...*, s. 75–80.

<sup>25</sup> K. Rymut, *Nazwy miejscowe...*, s. 30, 53, 168; D. Kopertowska, *Nazwy miejscowe województwa kieleckiego*, Warszawa–Kraków 1984, s. 93, 352–353; S. Rospond, *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL*, Wrocław 1984, s. 50, 98–99.

czy też wieś Kalina, której nazwa wywodzi się rosnącego pospolicie w tym miejscu krzewu<sup>26</sup>. Warto zauważyć, iż pierwotnie zdecydowana większość osad nadrzecznych nosiła po prostu nazwę Szreniawa, Koszcza lub Dłubnia, analogicznie jak wiele podkrakowskich osad, noszących odpowiednio jedną charakterystyczną nazwę „Rudawa”, „Prądnik”, albo „Garlica”<sup>27</sup>. Jednak z upływem czasu osady te przybierały rozmaite nazwy, względnie pozostawały przy nazwach pierwotnych. I tak, z wielu osad o nazwie Szreniawa rozlokowanych wzdłuż rzeki Szreniawy z czasem wyłoniły się wsie: Szreniawa Rycerska, odnotowana w 1281 roku<sup>28</sup>, Biskupice Biskupa Gnieźnieńskiego, poświadczona w 1136 i 1286 roku<sup>29</sup>, oraz zapewne Sulisławice, Adamowice, Przybysławice, Gotprzydowice, Witowice, Jaksice, czy Przecslawice (Przesławice), Rzeplice o charakterystycznych nazwach patronimicznych, oznaczających grupy ludzkie, a dokładnie grupy obejmujące bądź to potomków właściciela wsi, bądź założyciela osady, względnie poddanych jakiegoś dostojnika świeckiego lub duchownego<sup>30</sup>. I tak wymienione wsie oznaczały odpowiednio dziedziny potomków Sulisława, Adama, Przybysława, Wita, Jaksy i Przecslawa a także wieś poddanych biskupa gnieźnieńskiego. Analogicznie z wielu osad o nazwie Koszcza, usytuowanych nad lub w pobliżu rzeki Koszczy (dziś Pojałówki względnie Piotrówki), których z dokumentu patriarchy Monacha z 1198 roku poznajemy zaledwie kilka, tj.: Koszczę, Koszczę Dolną Świętosława, Koszczę Górną Szczepana, wieś Leonarda obok Koszczy i źreb Hugolda nad Koszczą<sup>31</sup>, uformowały się wsie Szczepanowice, Sławice i być może wsie Pojałowice, Piotrowice i Parkoszowice. U podstaw tworzenia się nowych nazw leży imiona dziedziców i zarazem założycieli osad: Szczepan, Świętosław, Połaj, Piotr i Parkosz. Podobne procesy zachodziły w dolinie Dłubni, gdzie usytuowane wzdłuż rzeki wsie początkowo określano jedną wspólną nazwą Dłubnia, a następnie każda osada z osobna

<sup>26</sup> K. Rymut, *Nazwy miejscowe...*, s. 67–68.

<sup>27</sup> J. Laberschek, *Okres staropolski* [w:] *Monografia gminy Zabierzów*, red. P. Hapanowicz i S. Piwowarski, Kraków 2009, s. 21–30; tenże, *Prądnik w okresie średniowiecza* [w:] *Prądnik Biały. Dziedzictwo kulturowe historycznych miejscowości tworzących dzielnicę IV Krakowa*, Kraków 2004, s. 23–31; tenże, *W średniowieczu* [w:] *Pod Krakowem. Monografia historyczna gminy Michałowice. T. 1, Do schyłku XVIII wieku*, red. M. Wyżga, Kraków 2014, s. 51–87; tenże, *Ojców i okolice do połowy XVI wieku* [w:] *Monografia Ojcowskiego Parku Narodowego. Dziedzictwo kulturowe*, red. J. Partyka, Ojców 2016, s. 75–106; tenże, *Osadnictwo średniowieczne na Jurze Ojcowskiej w świetle źródeł historycznych* [w:] *Konwent Klarysek skalskich a dziedzictwo kulturowe i religijne bł. Salomei*, red. M. Wojenka, S. Langner, Kielce 2019, s. 29–45.

<sup>28</sup> *Monumenta Poloniae Historica*, T. 4, Lwów 1884, s. 882.

<sup>29</sup> *Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski*, T. 1 (wyd. I. Zakrzewski), Poznań 1877, nr 7; KDM, T. 1, nr 111; A. Wędzki, *Glosy do Słownika...*, s. 75–77.

<sup>30</sup> K. Rymut, *Nazwy miejscowe...*, s. 11, 54–55, 62, 137–138, 148, 163, 181.

<sup>31</sup> KDM, T. 2, nr 375–376.



przybierała charakterystyczną nazwę patronimiczną, chociażby Wysocice<sup>32</sup>, czy położone poza współczesnym powiatem miechowskim: Imbramowice, Małyszycze, Ściborzycze, Grzegorzowice, Sieciechowice, Biskupice, Iwanowice, Żerkowice, Wilczkowice, Michałowice, Młodziejowice, Dziekanowice, Raciborowice<sup>33</sup>. Należy się domyślać, iż analogiczne sytuacje powstały w innych częściach ziemi miechowskiej, a więc nad rzeką Nidzicą, wzdłuż której usadowiły się liczne wsie o nazwach patronimicznych, a mianowicie: Przybysławice, Rzędowice, Mianocice, Częstoszowice, Janowice, Święcice, Ilikowice, Rzemieżycze, Dziaduszyce, Jazdowice, Błozowice<sup>34</sup>, których znaczna część, o ile nie wszystkie, nazywały się pierwotnie Nidzicą, a jeszcze wcześniej określano je żrebami, albo siołami względnie wsiami nad Nidzicą. Liczną grupę wsi o nazwach patronimicznych znajdujemy też w dolinie rzeki Ścieklec, lewego dopływu Szreniawy. Są to: Marchocice, Dziemierzyce, Raclawice i Janowice (dzisiejsze Janowiczki)<sup>35</sup>. W innych rejonach ziemi miechowskiej spotykamy jeszcze wsie patronimiczne: Boczkowice, Karczowice, Marcinowice, Marcinkowice, Miechowice, Nasiechowice, Pstroszyce i Trzebienice<sup>36</sup>. Niewielka część osad posługiwała się w tym czasie nazwami etnicznymi, tj. pochodnymi od gromad ludzkich określanymi wspólnym mianem ze względu na właściwości terenu, lub pochodzenie z jakiejś konkretnej okolicy lub miejscowości, jak: Kamieńczyce, Podlesice, Zagórzycze, Głogowiany, Pieczeniegi czy Swojczany. Część badaczy zajmujących się toponomastyką nazwy Kamieńczyce, Podlesice, Zagórzycze uznaje jednak za dwuznaczne lub nawet wieloznaczne, a więc być może topograficzne, ewentualnie patronimiczne<sup>37</sup>. Na obszarze powiatu miechowskiego znajdują się też osady, które przybrały nazwę rodzinną, pochodną od grup ludzi przynależnych do jednej rodziny. Chodzi tu o wsie Dziewięcioły i Zbigały (Zbikały)<sup>38</sup>.

<sup>32</sup> K. Rymut, *Nazwy miejscowe...*, s. 194.

<sup>33</sup> Z. Podwińska, *Zmiany form osadnictwa...*, s. 259–261; J. Laberschek, *Dłubnia rzeka...*, SHGK, Cz. 1, z. 3, s. 548–551; *Nazwy miejscowe Polski*, pod red. K. Rymuta, T. 3, Kraków 1999, s. 527, 535.

<sup>34</sup> K. Rymut, *Nazwy miejscowe...*, s. 19, 40, 47, 60, 63, 65, 102, 139, 148, 167; D. Kopertowska, *Nazwy miejscowe...*, s. 235–236, 238–239, 242, 247, 249, 253; *Nazwy miejscowe Polski...*, T. 1, Kraków 1996, s. 229.

<sup>35</sup> K. Rymut, *Nazwy miejscowe...*, s. 47, 63, 100, 141–142; D. Kopertowska, *Nazwy miejscowe...*, s. 237, 239, 242, 247.

<sup>36</sup> K. Rymut, *Nazwy miejscowe...*, s. 20, 69, 100–102, 111, 140–141, 171; D. Kopertowska, *Nazwy miejscowe...*, s. 233, 242–244, 247.

<sup>37</sup> K. Rymut, *Nazwy miejscowe...*, s. 51, 68, 123, 128, 163, 196; D. Kopertowska, *Nazwy miejscowe...*, s. 239, 273–275; *Nazwy miejscowe Polski...*, T. 4, Kraków 2001, s. 299.

<sup>38</sup> K. Rymut, *Nazwy miejscowe...*, s. 48, 200; D. Kopertowska, *Nazwy miejscowe...*, s. 267, 271; *Nazwy miejscowe Polski...*, T. 2, Kraków 1997, s. 505–506.

Tak się akurat składa, iż dotychczasowe poszukiwania i badania archeologiczne nie doprowadziły do odkrycia na terytorium obecnego powiatu miechowskiego pozostałości wielkich ośrodków grodowych zarówno z czasów plemiennych, jak też z epoki monarchii wczesnopiastowskiej, a więc z okresu sięgającego do początków XII wieku, umożliwiły natomiast znalezienie relikwów pomniejszego grodu w Tczycy. Archeologowie opowiedzieli się też za istnieniem hipotetycznych grodów w Pieczeniegach, Przybysławicach, Siedliskach, Trzebieńicach<sup>39</sup>. Badaczom tej specjalności udało się także dzięki rozmaitym luźnym znaleziskom potwierdzić funkcjonowanie na omawianym obszarze osadnictwa otwartego, a mianowicie wczesnośredniowiecznych osad w Ilkowicach, Janowicach, Książu Wielkim, Pieczeniegach, Przybysławicach, Przysiece, Siedliskach (ceramika biała), Trzebieńicach, Wysocicach<sup>40</sup>. Wprawdzie Gabriel Leńczyk wyraził przypuszczenie o istnieniu wczesnośredniowiecznego grodu w Marchocicach<sup>41</sup>, nie mamy na to jednak stuprocentowych dowodów. Nie wiemy również czy istniał gród w Sławicach Szlacheckich, w których znajduje się miejsce o nazwie Grodzisko, podobnie w Słupowie, w którym występuje nazwa terenowa Gródziec, a także w Klonowie, gdzie jest pole Podgrodziszczce<sup>42</sup>. Poza tym – co istotne – nie występują na tym obszarze poza Kurozwękami koło Kępia, tak licznie poświadczonych w innych rejonach ziemi krakowskiej osady z ludnością służebną, powiązane powinnościami z dworami i grodami książęcymi<sup>43</sup>. Należy więc zdać sobie sprawę z faktu, iż u zarania państwowości polskiej ziemia miechowska nie odgrywała większej roli politycznej i administracyjnej, i nie miała wielkiego potencjału osadniczego i gospodarczego, dopiero okres dzielnicowy w dziejach państwa polskiego sprzyjał pozytywnym przemianom, był czasem przełomowym dla miejscowego osadnictwa i dla dalszego rozwoju demograficznego i ekonomicznego całej

<sup>39</sup> A. Żaki, *Archeologia Małopolski wczesnośredniowiecznej*, Wrocław 1974, s. 49, 55, 514; G. Leńczyk, *Katalog grodzisk i zamczysk z terenu Małopolski*, oprac. S. Kołodziejski, Kraków 1983, s. 27–29, 32, 83, 91, 97, 104.

<sup>40</sup> Z. Liguzińska-Kruk, *Poszukiwania archeologiczne w dorzeczu górnej Nidzicy*, „Sprawozdania Archeologiczne” Vol. 33: 1981, s. 197–198; A. Żaki, *Archeologia Małopolski...*, s. 137, 148, 156, 169, 197, 238, 424, 452, 520–522, 543.

<sup>41</sup> G. Leńczyk, dz. cyt., s. 23, 75.

<sup>42</sup> *Urzędowe nazwy miejscowości i obiektów fizjograficznych, 7, Powiat miechowski, województwo krakowskie*, red. nauk. M. Karaś i A. Zaręba, Warszawa 1964, s. 63, 75; *Mapa turystyczna gmin Miechów, Charsznica, Gołcza, Kozłów, Książ Wielki, Raclawice, Stąboszów w skali 1:60 000*, Kraków 2007.

<sup>43</sup> Z. Leszczyńska-Skrętowa, *Kurozwęki*, SHGK Cz. 3, z. 2, s. 364–371; *Nazwy miejscowe Polski...*, T. 5, Kraków 2003, s. 493; K. Buczek, *Książęca ludność służebna w Polsce wczesnofeudalnej*, Wrocław 1958; tenże, *Organizacja służebna w pierwszych wiekach państwa polskiego*, „Studia Historyczne” T. 20: 1977, z. 3, s. 353–374; K. Modzelewski, *Z badań nad organizacją służebną w Polsce wczesnofeudalnej*, „KHKM”, T. 9: 1961, nr 4; tenże, *Chłopi w monarchii wczesnopiastowskiej*, Wrocław 1987, s. 99–106.

ziemi, bo wtedy właśnie powstały tutaj ważne kościelne ośrodki parafialne w Gołczy, Kalinie Wielkiej, Książu Wielkim, Miechowie, Nasiechowicach, Raclawicach, Słaboszowie, Szreniawie, Tczycy, Uniejowie i Wysocicach, prężny ośrodek klasztorny Bożogrobców w Miechowie, oddziaływujący i promieniujący na cały kraj i strategiczny gród Henryka Brodatego w Książu Wielkim. Warto zauważyć, iż pod względem administracyjnym omawiana ziemia przynależała do początków XIV stulecia do kasztelanii krakowskiej, co poświadczają dokumenty dla Jaksic z 1230 roku, Szczepanowic z 1278 roku i Rzeplisz z 1287 roku<sup>44</sup>.

Każdy z wymienionych ośrodków dysponował odpowiednim zapleczem osadniczym i gospodarczym, formowanym już w momencie powstawania i odpowiednio pomnażanym w latach późniejszych. Włość miechowską Bożogrobców stanowiły w ziemi miechowskiej wsie: Miechów, Zagórzycy, Komorów z nadania komesa Jaksy w 1163 roku, Koszcza Dolna z nadania Świętosława, Koszcza Górna z nadania Szczepana, żreb nad Koszczą z nadania kleryka Hugolda, wieś obok Koszczy z nadania Leonarda, wieś Jaksice i Rzeplisz nad Szreniawą z nadania komesa Mikołaja wojewody krakowskiego, wieś obok Miechowa z nadania brata Krekochy (zapewne Strzeżów), wszystkie przed 1198 rokiem<sup>45</sup>, połowa Uniejowa z nadania Ziemięty w 1229 roku<sup>46</sup>, część Jaksic zwana później Kamieńczycami z nadania Wita syna Zdzisława w 1230 roku<sup>47</sup>, wieś Przesławice z nadania Boksy dziekana kolegiaty św. Floriana<sup>48</sup>, oraz wsie Falniów i Kalina Mała pozyskane zapewne jeszcze w pierwszej połowie XIII stulecia<sup>49</sup>.

Nieomal równolegle formował się okręg parafialny kościoła miechowskiego, konsekrowanego przez biskupa krakowskiego Gietkę w latach 1166–1186. W jego skład weszły początkowo wsie klasztorne: Miechów, Zagórzycy, Komorów, Jaksice, Rzeplisz, Strzeżów, Kamieńczycy, Przesławice, Falniów, Kalina Mała, dziedziny nad Koszczą, które stały się załączkami wsi Szczepanowice oraz wieś rycerska Pstroszyce<sup>50</sup>. Równie odległą metrykę co kościół miechowski posiada świątynia parafialna w Gołczy, poświadczona – co prawda – dopiero w 1326 roku, ale istniejąca co najmniej od stu lat. Wczesne datowanie tej parafii jest możliwe dzięki takim przesłankom, jak bardzo wysokie uposażenie plebana, sięgające 20 grzywien, przynależność

<sup>44</sup> KDM, T. 2, nr 400, 484, 506.

<sup>45</sup> KDM, T. 2, nr 375–376.

<sup>46</sup> KDM, T. 2, nr 397.

<sup>47</sup> KDM, T. 2, nr 400; J. Laberscheck, *Kamieńczycy*, SHGK Cz. 2, z. 3, s. 403–404.

<sup>48</sup> KDM, T. 2, nr 483.

<sup>49</sup> Z. Leszczyńska-Skrętowa, *Falniów*, SHGK Cz. 1, z. 4, s. 676–677; F. Sikora, *Kalina Mała*, SHGK Cz. 2, z. 3, s. 361–363.

<sup>50</sup> L. Poniewozik, *Sieć parafialna...*, s. 15; L. Wojciechowski, *Parafia w Miechowie...*, s. 57–64.

dużej liczby wsi do parafii, tj. 7: Buku, Chobędzy, Gołczy, Kamienicy, Krępy, Rzerzuśni, Wielkanocy, oraz wczesnośredniowieczne wezwanie św. Maurycego, nawiązujące do postaci rzymskiego męczennika z 3 stulecia, patrona średniowiecznych rycerzy. Najistotniejszym jednak czynnikiem pozwalającym na wczesne datowanie kościoła jest fakt, iż okręg parafialny Gołczy pokrywał się w średniowieczu z okręgiem dziesięcinnym, czyli że pleban gołecki pobierał dziesięcinę z wszystkim wsi przynależnych do parafii, co można uznać za rzadkość, czy wręcz ewenement i odzwierciedlenie realiów dwunastowiecznych<sup>51</sup>. Na dodatek wszystkie wymienione wsie stanowiły własność dziedziców z jednego rodu, tj. Mądrostków<sup>52</sup>. Podobną sytuację zaobserwowałem tylko w parafii Złoty Potok w powiecie lelowskim, w której okręg parafialny nie tylko pokrywał się z dziesięcinnym, ale także ściśle odpowiadał włościom tutejszych dziedziców, czyli Szreniawitów – nota bene – przybyszów z nad rzeki Szreniawy, a więc okolic Miechowa<sup>53</sup>. Trzeba sobie również uzmysłowić fakt, iż mimo bezpośredniego sąsiedztwa z parafią w Miechowie, wsie parafii gołeckiej nie miały jakichkolwiek związków z kościołem miechowskim.

W tym miejscu chciałbym dokonać dygresji i zatrzymać się przy nazwie jednej z wsi należących do parafii w Gołczy, a mianowicie Wielkanocy, poświadczonej w źródłach dopiero w 1382 roku, która stanowi przedmiot corocznych dziennikarskich śledztw, i medialnych dywagacji, prowadzonych zwłaszcza w okresie świąt Wielkiejnocy i jest powodem uporczywych pytań zadawanych mieszkańcom tej wsi o znaczenie i pochodzenie nazwy miejscowej „Wielkanoc”. Wydaje się, iż pierwotnie była to nazwa pola ofiarowanego przez dziedziców Gołczy miejscowemu kościołowi w samym dniu Zmartwychwstania Pańskiego lub w okresie wielkanocnym, najpewniej w XIII stuleciu. Należałoby przyjąć, iż ludność miejscowa tą nazwą polną zaczęła z czasem określać swoją rodzinną miejscowość, tak iż jeszcze w średniowieczu upowszechniła się nazwa wsi Wielkanoc. Nie była to wówczas sytuacja wyjątkowa. Zdecydowana większość ról nadanych Kościołowi, czy to biskupstwu, klasztorowi, czy plebanowi, zyskiwała z czasem charakterystyczne nazwy, wskazujące wyraźnie na przynależność do jakiejś instytucji kościelnej, które albo pozostawały nazwami polnymi, albo stawały się z czasem nazwami przysiółków lub całych wsi. Do najczęściej spotykanych

<sup>51</sup> J. Laberschek, *Gołcza*, SHGK Cz. 1, z. 4, s. 776–779; L. Poniewozik, *Sieć parafialna...*, s. 17–18, 55.

<sup>52</sup> F. Sikora, *Buk*, SHGK, Cz. 1, z. 2, s. 288–289; F. Sikora, *Chobędza*, SHGK, Cz. 1, z. 2, s. 347; J. Laberschek, *Gołcza*, SHGK, Cz. 1, z. 4 776–779; J. Laberschek, *Kamienica*, SHGK, Cz. 2, Z. 3, s. 393–395; J. Laberschek, *Krępa*, SHGK, Cz. 3, z. 1, s. 138–141; kartoteka SHGK.

<sup>53</sup> J. Laberschek, *Na tropie rycerzy z Potoku i rozbójników z Ostrężnika* [w:] tenże, *Częstochowa i jej okolice w średniowieczu*, Kraków 2006, s. 181–182.

należy zaliczyć role tzw. Poświętne lub Zaduszne<sup>54</sup>. W Chechle na północny zachód od Olkusza w latach 1426 i 1428 zostało poświęcone pole na górze o nazwie Wielkanoc<sup>55</sup>.

Do bardzo starych parafii należy zaliczyć też Kalinę Wielką. Wprawdzie dane o 4 wsiach przynależnych do parafii, tj. Kalinie, Górach, Janowicach, Śladowie i dochodzie szacowanym tylko na 3 i ½ grzywny, nie wskazują na jej odległą metrykę, ale istnieją przesłanki pozwalające na cofnięcie wieku kościoła daleko wstecz, w postaci wczesnych wzmianek źródłowych o wsi z 1242 i 1283 roku, o kościele z 1326 i zapisek z lat 1397 i 1434 o żrebach kmiecych w tej wsi, a zatem relikwach wczesnośredniowiecznych układów ruralistycznych, pozostałościach po dwunastowiecznych, a może i wcześniejszych siołach<sup>56</sup>. Zresztą wzmianka źródłowa z 1236 roku o innej, przynależnej do Miechowa Kalinie, zwanej potem Małą, pośrednio świadczy także o istnieniu w tym czasie Kaliny Wielkiej<sup>57</sup>.

Do grupy najstarszych parafii należałoby zaliczyć jeszcze: 1) Słaboszów ze względu na bardzo wczesne wzmianki źródłowe o wsi z lat 1207–1211, o kościele z 1326 roku, zapisy o wysokim uposażeniu wynoszącym 8 grzywien, o istnieniu pierwotnie murowanego kościoła zapewne romańskiego pod wezwaniem św. Mikołaja i o przynależności aż 12 wsi do parafii<sup>58</sup>,

<sup>54</sup> W latach 1470–1480 poświadczona jest łąka plebańska Poświętne koło Bronocic, miejsce Poświętne w Głuchowie (DLb1, s. 525–526; DLb2, s. 416), w latach 1399, 1400, 1403 pole Poświętne w Irządzach (Z. Leszczyńska-Skrętowa, *Irządze*, SHGK, Cz. 2, z. 1, s. 175), w roku 1596 role plebańskie Poświętne między Kończycami a Raciborowicami (ANKr. Księgi ziemskie krakowskie – dalej ANKr. ZK 410, s. 13–17), w 1531 roku grunta i łąki Poświętne w Kosocicach (Z. Leszczyńska-Skrętowa, *Kosocice*, SHGK, Cz. 3, Z. 1, s. 11), w 1499 role Poświętne w Książnicach Wielkich (Z. Leszczyńska-Skrętowa, *Książnice Wielkie*, SHGK, Cz. 3, z. 2, s. 330), w roku 1400 pole Zaduszne w Irządzach *Antiquissimi libri iudiciales terrae cracoviensis = Najdawniejsze księgi sądowe krakowskie*, Cz. 1–2, wyd. B. Ulanowski, Kraków 1884–1886 (*Starodawne Prawa Polskiego Pomniki*, T. 8, – uwaga 311/5,6,8).

<sup>55</sup> ANKr. ZK 312, s. 303–304, 387; F. Sikora, *Chechło*, SHGK Cz. 1, z. 2, s. 326; nazwę wsi starają się ostatnio wyjaśnić autorzy pracy zbiorowej *Ziemia Miechowska – moja mała ojczyzna*, s. 57, sugerując iż nazwa pochodzi od beneficjum (stanowiska kościelnego), na które składało się uposażenie ołtarza Wielkanocnego (Zmartwychwstania Pańskiego) w kościele w Gołczy, obejmujące posiadłość pod Gołczą. Posiadłość ta z czasem przekształciła się w odrębną osadę Wielkanoc. Niestety hipotezy tej nie da się podbudować naukowo, ze względu na brak jakiegokolwiek źródłowej informacji o istnieniu w kościele w Gołczy ołtarza o takim wezwaniu i wiadomości o ołtarzyście.

<sup>56</sup> F. Sikora, *Kalina Wielka*, SHGK, Cz. 2, z. 3, s. 363–389.

<sup>57</sup> KDM, T. 2, s. XXXVII – regest.

<sup>58</sup> *Codex diplomaticus Poloniae*, T. 1–2, wyd. L. Ryszczewski i A. Muczowski; T. 3, wyd. J. Bartoszewicz, Warszawa 1847; T. 1, nr 9, 10; KDM, T. 2, nr 381; *Zbiór dokumentów małopolskich*, Cz. 4, wyd. S. Kuraś i I. Sułkowska-Kurasiowa, Kraków–Wrocław 1969 (dalej ZDM), nr 870; *Acta Camerae Apostolicae*, Vol. 1, 1207–1344, wyd. J. Ptaśnik, Kraków 1913 (*Monumenta Poloniae Vaticana*, t. 1) (niżej cyt. MPV); s. 146, 220; DLb3, s. 92; AKMetr., *Wizytacja biskupa krakowskiego Jerzego kardynała Radziwiłła 1598* (niżej cyt. AKMetr. WR), k. 239.

2) Raclawice z uwagi na żrebową strukturę gruntów w tej wsi (1493), jak i sąsiednim Głupczowie (1432), na wzmiankę o kościele z 1326 roku, na charakterystyczne wezwanie św. Piotra, typowe dla terenów misyjnych, nadawane w XI i XII wieku, oraz na znaczną liczbę wsi parafialnych, bo aż 9<sup>59</sup>, 3) Nasiechowice z racji zapisu o kościele w 1326 roku, wezwania św. Wita, charakterystycznego dla okresu wpływów Kościoła czeskiego na ziemiach polskich, tj. dla XI i XII wieku, żrebowego układu ról, znacznego areалу, obejmującego 22 łanów kmiecych powierzchni w XV stuleciu<sup>60</sup>, 4) Uniejów ze względu na wymienienie wsi w źródłach już w 1229 roku i żrebową strukturę gruntów, występowania kościoła w 1326 roku, a ponadto wezwania św. Wita i wysokiego uposażenia, wynoszącego 13 grzywien<sup>61</sup>, 5) Tczycę w związku z wczesną wzmianką o wsi z roku 1229, o kościele zniszczonym w 1306 roku, o dwuosobowej obsadzie plebańskiej, wysokim uposażeniu plebana wycenionym na 13 grzywien, wreszcie o charakterystycznym wezwaniu św. Idziego, popularnym w początkowym okresie chrześcijaństwa na ziemiach polskich (do parafii w Tczycy należała równie stara wieś Jelcza, poświadczona już w 1229 roku pod nazwą wsi Leonarda, posiadająca pierwotnie żrebową strukturę gruntów)<sup>62</sup>, 6) Szreniawę ze względu na wczesną wzmiankę o kościele z 1281 roku, wysokie dochody kościoła oszacowane na 11 grzywien, wielowioskowy okręg parafialny, liczący według Jana Długosza 15 miejscowości w XV stuleciu, oraz posiadanie znacznego areálu, obejmującego 25 łanów<sup>63</sup>, 7) Wysocice z uwagi na wzmiankę o kościele z 1326 roku, zachowany kościół romański z ciosów wapiennych, wezwanie św. Mikołaja i wysokie uposażenie, wynoszące 11 grzywien<sup>64</sup>.

<sup>59</sup> ANKr. ZK 10, s. 19; 263, s. 268–271; MPV, T. 1, s. 146, 220; DLb2, s. 79; AKMetr. WR, k. 244.

<sup>60</sup> MPV, T. 1, s. 146, 220; DLb2, s. 81–82; AKMetr. WR, k. 242; w 1448 roku na prośbę Sięgniewa z Szumska król przeniósł żreb w Nasiechowicach z prawa polskiego na magdeburskie (*Knigi pol'skoj koronnoj metriki XV stolitija I 1447–1454*, wyd. A. Mysłowski i W. Graniczny, Warszawa 1914, nr 30, s. 25–26 (Monumenta Iuris, t. 2); K. Mosingiewicz, *Gryfowie Nasiechowscy. Ze studiów nad rodem Gryfów w XIV–XV wieku*, „Studia Historyczne”, R. 31: 1988, z. 2, s. 167–189; J. S z y z k a, *Nasiechowice*, SHGK, Cz. 5, z. 2, s. 339.

<sup>61</sup> KDM, T. 2, nr 397; MPV, T. 1, s. 120, 191; w 1325 roku poświadczony jest żreb Piotra Węgra w Uniejowie (DSZ nr 2).

<sup>62</sup> *Kodeks dyplomatyczny katedry krakowskiej...* T. 1, nr 22; *Dokumenty klasztoru PP. Norbertanek...*, nr 2; MPV, T. 1, s. 120, 190; T. 2, s. 320; T. 3, s. 88; J. Laberschek, *Leonarda Wieś*, SHGK Cz. 3, z. 3, s. 547.

<sup>63</sup> *Monumenta Poloniae Historica...* T. 4, s. 882 – De vita et miraculis S. Jacchonis...; MPV T. 1, s. 120; DLb2, s. 35–38.

<sup>64</sup> MPV, T. 1, s. 121; DLb2, s. 30–32; T. Dobrowolski, *Kościół św. Mikołaja w Wysocicach. Ze studjów nad architekturą i rzeźbą romańską w Polsce*, „Studia do Dziejów Sztuki w Polsce”, R. 4: 1931, z. 1, s. 25; Z. Świechowski, *Budownictwo romańskie w Polsce. Katalog zabytków*, Wrocław 1963; *Sztuka polska przedromańska i romańska do schyłku XIII wieku*, pod red. M. Walickiego, Warszawa 1971; A. Tomaszewski, *Romańskie kościoły z emporami zachodnimi na obszarze Polski, Czech i Węgier*, Wrocław 1974, s. 164.

Takie miejscowości jak Książ Mały i Książ Wielki, odgrywające w średniowieczu istotną rolę polityczną i administracyjną, oraz kościoły parafialne w tych ośrodkach zasługują na nieco dłuższy wywód i pogłębioną analizę. Dotychczasowe badania specjalistyczne wskazują na starszeństwo Księcia Małego zwanego też w źródłach Starym. Zapewne w XII wieku osada ta stała się przedmiotem książęcego nadania na rzecz rycerstwa z rodu Lisów. Pierwszym poświadczonym źródłowo przedstawicielem Lisów, władającym Księstwem Małym, jest Szczepan zmarły przed 1234 rokiem. Być może właśnie temu dziedzicowi należy przypisać ufundowanie i wzniesienie kościoła w rodzinnej miejscowości. Ważną przesłanką, świadczącą o odległej metryce parafii w Księstwie Małym jest znaczna liczba wsi wchodzących w skład okręgu parafialnego, tj. 9: Księcia Małego, Trzonowa, Boczkowic Małych i Wielkich, Krzeszówki, Zarzyszyna, Maciejowa, Moczydeł i połowy Giebołtowa, oraz spore uposażenie plebana, wynoszące 7 grzywien<sup>65</sup>. Książ Wielki jest zapewne identyczny z grodem zwanym Międzyborze, założonym w 1228 roku przez księcia śląskiego i krakowskiego Henryka Brodatego. Stąd jego nazwa Książ. Gród ten zwycięsko odparł atak wojsk księcia Mazowieckiego wycofującego się z ziemi krakowskiej po nieudanych oblężeniach innego grodu Skąły. W niedalekiej odległości od Międzyborza, czyli Księcia Wielkiego, koło wsi Wrocieryż doszło do bitwy wojsk Konrada i Henryka, zakończonej ostateczną klęską księcia mazowieckiego<sup>66</sup>. Relikty tego grodu, znajdującego się na północ od miasta Księcia Wielkiego wśród podmokłych łąk, obejmują dziś kolisty nasyp o średnicy 50 m, fosę o szerokości 15 m i wał ziemny szeroki na 20 m<sup>67</sup>. W pobliżu tego obiektu wnet powstała osada książęca z kościołem pod wezwaniem św. Wojciecha i dwuosobową obsadą plebańską, poświęconą w 1326 roku<sup>68</sup>. W nieznanym nam bliżej momencie zarówno gród, jak i osada przygródowa przeszły drogą nadania w posiadanie rycerstwa. Hipoteza o budowie grodu w Księstwie Wielkim przez Henryka Brodatego znajduje uzasadnienie w jeszcze jednym szczególe, a mianowicie w istnieniu w sąsiedztwie Księcia wsi Głogowiany, zamieszkałej niewątpliwie przez przybyszów z Głogowa na Śląsku. Ich obecność w tym miejscu ma prawdopodobnie związek z działalnością osadniczą księcia śląskiego, a więc z osadzaniem w ziemi krakowskiej szeregowego rycerstwa śląskiego, dla podbudowania i umocnienia swej

<sup>65</sup> J. Kurtyka, *Książ Mały (Stary) lub Wielki*, SHGK, Cz. 3, z. 2, s. 269–270; W. Bukowski, *Książ Mały*, SHGK, Cz. 3, z. 2, s. 270–291.

<sup>66</sup> DLb5–6, oprac. Z. Kozłowska-Budkowa, D. Turkowska, K. Pieradzka, Warszawa–Kraków 1973, s. 251; J. Laberschek, *Międzyborze*, SHGK, Cz. 4, z. 3, s. 451; B. Zientara, *Henryk Brodaty i jego czasy*, Warszawa 1975, s. 243–244, 373.

<sup>67</sup> S. Kołodziejki, *Rezydencje obronne możnowładztwa na terenie województwa krakowskiego*, Kraków 1994, s. 153–154.

<sup>68</sup> J. Kurtyka, *Książ Wielki*, SHGK, Cz. 3, z. 2, s. 291–313.

władzy w dzielnicy senioralnej. Być może Głogowianie osadzeni na rolach w pobliżu Książa, mieli – zgodnie z wolą wspomnianego księcia – stróżować w grodzie książkim.

Zarówno Książ Wielki jak i Książ Mały, czyli Stary stanowiły pierwotnie własność książęcą. Ich terytorialne i gospodarcze zaplecze musiało być dość rozległe, skoro obejmowało tereny obu wymienionych osad oraz książęcych Głogowian, Moczydeł, wymienionych w falsyfikatach zawichojskich z lat 1278–1319, Przybysławic i Rzędowic, a może też Mianocic i przyszłej Woli Głogowiańskiej (tj. dzisiejszej Wolicy)<sup>69</sup>. Nie ulega wątpliwości, że w początkowym okresie monarchii wczesnopiastowskiej istniały na terenie obecnego powiatu jeszcze inne posiadłości książęce, które na skutek licznych nadań i rozmaitych transakcji w XII i XIII stuleciu przeszły na własność rycerstwa, względnie różnych instytucji kościelnych. Niestety z braku danych źródłowych nie potrafimy ich ani wymienić, ani opisać.

W połowie XIII stulecia włość królewska ustępowała już rozmiarami zarówno posiadłościom rycerskim, jak i duchownym. Na te ostatnie dobra składały się zarówno osady klasztoru miechowskiego, o czym już pisaliśmy, ale także wsie klasztoru zwierzynieckiego Klonów i Kościejów, wymienione już w 1254 roku<sup>70</sup>, wsie klasztoru tynieckiego Maciejów i Świątce, poświadczone w interpolowanej bulli z 1229 roku<sup>71</sup>, wieś klasztoru buskiego Słaboszów z nadania dziedzica Słabosza około 1207 roku<sup>72</sup>, osada biskupa gnieźnieńskiego Szreniawa, zwana później Biskupicami,

<sup>69</sup> W. Bukowski, *Książ Mały...*, s. 270–291; J. Kurtyka, *Książ Mały (Stary) lub Wielki...*, s. 269–270; tenże, *Książ Wielki...*, s. 291–313; wieś Głogowiany zamieszkiwali pierwotnie ludzie książęcy, sprowadzeni tu zapewne przez księcia Henryka Brodatego; dziesięcinę z Moczydła nadał klasztorowi klarysek z Zawichostu książę Bolesław Wstydlivy; wsie Głogowiany, Mianocice, Moczydło znajdowały się w posiadaniu Spytka z Melsztyna wojewody krakowskiego zapewne z nadania królewskiego (ZDM, Cz. 1, nr 174; 6, nr 1525; Z. Leszczyńska-Skrętowa, *Głogowiany*, SHGK, Cz. 1, z. 4, s. 749–750; M. Z d a n e k, *Mianocice*, SHGK, Cz. 4, z. 2, s. 282–287; K. Nabiałek, *Moczydło*, SHGK, Cz. 4, z. 3, s. 612–618); wieś Wolę koło lasu Brzyzdzin, identyczną z Wolą Głogowiańską, czyli dzisiejszą Wolica, sprzedał w 1373 roku Janowi z Melsztyna ojcu Spytka Leonard syn Boguty (ZDM, Cz. 4, nr 1017; DSZ nr 11). W. Dworzaczek, *Lelivici Tarnowscy*, Warszawa 1971, s. 94, 121, 123, mylnie identyfikuje tę wieś z Wolą Cisią; wsie Przybysławice i Rzędowice stanowiły własność monarchią w kluczu żarnowieckim (DLb1, s. 182; DLb2, s. 83–84; AGAD, Archiwum Skarbu Koronnego, Oddz. LVIK 2 I k. 13v–14v, 36–36v; *Lustracja województwa sandomierskiego 1564–1565*, wyd. W. Ochmański, Wrocław 1963, s. 12–13; kartoteka SHGK w Krakowie).

<sup>70</sup> *Kodeks dyplomatyczny katedry krakowskiej...*, T. 1, nr 40; F. Sikora, *Klonów*, SHGK, Cz. 2, z. 2–3, s. 546–551; Z. Leszczyńska-Skrętowa, *Kościejów*, SHGK, Cz. 3, z. 1, s. 27–29.

<sup>71</sup> *Kodeks dyplomatyczny klasztoru tynieckiego*, wyd. W. Kętrzyński, S. Smolka, Lwów 1875, nr 11b – bulla interpolowana w XV wieku; W. Bukowski, *Maciejów*, SHGK, Cz. 4, Z. 1, s. 14–21.

<sup>72</sup> *Codex diplomaticus Poloniae...* T. 1, nr 9–10; KDM T. 2, nr 381.



notowana od 1136 roku<sup>73</sup>, osada biskupa krakowskiego, a następnie prebendy Rzemiędzickiej w katedrze krakowskiej, Rzemiędzice<sup>74</sup> i osada kolegiaty św. Floriana w Krakowie Czaple Małe od 1184 roku<sup>75</sup>. Niedużą własność posiadał również klasztor jędrzejowski w postaci wsi Buszków. Uzyskał ją z nadania arcybiskupa gnieźnieńskiego Jana, który z kolei nabył ją od nieznanego właściciela przed 1167 rokiem<sup>76</sup>. Większość wsi klasztornych ziemi miechowskiej usytuowana była wzdłuż rzeki Szreniawy i jej małego dopływu, Cichej.

Własność kościelna obejmowała tutaj około 30% osad, własność szlachecka około 67%, a monarsza około 3%, można więc śmiało stwierdzić, iż pod względem liczbowym wsie rycerskie zdecydowanie przeważały. Własność ta dominowała zwłaszcza w środkowej i wschodniej części omawianego terytorium. Zaliczały się do niej osady: Adamowice, Błozowice, Boczkowice, Charsznica, Czaple Wielkie, Częstoszowice, Dziaduszyce, Dziemierzycyce poświadczony już w 1270 roku, Dziewięcioły, Gołcza, Gotprzydowice, Ilkowice, Jaksice nad Szreniawą do drugiej połowy XII wieku, Janowice w parafii Słaboszów, Janowice w parafii Raclawice (dziś Janowiczki), Jazdowice, Kalina Wielka, Karczowice, Kozłów wymieniony w falsyfikatach zawichojskich w z lat 1278–1319, Książ Mały już przed 1234 rokiem, Kurozwęki koło Kępia wzmiankowane przed 1246 rokiem, Leonarda Wieś odnotowana już w 1229 roku (później Jelcza), Marchocice, Marcinkowice, Marcinowice poświadczony w falsyfikatach zawichojskich z lat 1278–1319, Mianocice, Miechowice, Nasiechowice, Parkoszowice, Pieczenięgi, Piotrowice, Podlesice, Połajowice (dziś Pojałowice), Przybysławice nad Szreniawą, Pstroszyce, Raclawice, Sławice, Słupów, Swojczany, Szreniawa wzmiankowana już w 1281 roku, być może identyczna z osadą nad Szreniawą, poświadczoną w 1222 roku, w której odbył się wiec, Tczyca, Trzebienice, Ulina Wielka wzmiankowana już w 1252 roku, Uniejów do 1229 roku, Witowice, Wysocice i Zbigały<sup>77</sup>.

<sup>73</sup> *Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski...* T. 1, nr 7; A. Wędzki, *Glosy do Słownika...*, s. 76–77; F. Sikora, *Biskupice*, SHGK, Cz. 1, s. 124.

<sup>74</sup> *Kodeks dyplomatyczny katedry krakowskiej...* T. 2, nr 192; DLb1, s. 113; *Księga dochodów beneficjów diecezji krakowskiej z roku 1529* (tzw. Liber Retaxationum), wyd. Z. Leszczyńska-Skrętowa, Wrocław 1968 (niżej cyt. LR), s. 214.

<sup>75</sup> Z. Leszczyńska-Skrętowa, *Czaple Małe*, SHGK, Cz. 1, Z. 3, s. 434–435.

<sup>76</sup> F. Sikora, *Buszków*, SHGK, Cz. 1, z. 2, s. 299–300.

<sup>77</sup> F. Sikora, *Adamowice, Charsznica, Dziaduszyce, Dziemierzycyce, Dziewięcioły, Kalina Wielka, Kozłów*; Z. Leszczyńska-Skrętowa, *Błozowice, Boczkowice, Czaple Wielkie, Częstoszowice, Ilkowice, Jaksice, Janowice w parafii Kalina, Janowice w parafii Raclawice, Jazdowice, Kurozwęki, Marchocice*; J. Laberschek, *Gołcza, Gotprzydowice, Karczowice, Leonarda Wieś*; J. Kurtyka, *Książ Mały lub Wielki*; M. Wołoski, *Marcinkowice, Marcinowice*; M. Zdanek, *Mianocice, Miechowice*; J. Szyska, *Nasiechowice* – SHGK, Cz. 1, z. 1–4, s. 3–4, 135, 166–168, 317–320, 435–437, 471–473, 642–645, 656–658, 662–663, 776–779, 818–819; Cz. 2, z. 1–2, s. 159–163, 198, 216–223, 286, 363–389, 424–425; Cz. 3, z. 1–3, s. 93–107, 269–270, 364–371, 547; Cz. 4, z. 1–2, s. 88–99, 103–122, 282–287, 303–313; Cz. 5, z. 2, s. 302–347; kartoteka SHGK w Krakowie.

Od połowy XIII stulecia działalność osadnicza traciła swój żywiołowy i spontaniczny charakter. Rozpoczął się proces planowych, przemysłanych działań, podejmowanych w uzgodnieniu z miejscową władzą lub całkiem z jej inicjatywy. W historiografii całokształt tych przedsięwzięć i reform zyskał miano kolonizacji na prawie niemieckim lub czynszowym. Według nowych zasad urządzano zarówno całkiem nowe wsie, jak i reorganizowano dotychczasowe organizmy wiejskie. Likwidowano archaiczną, żrebową strukturę gruntów i chaotyczną zabudowę wsi, a w to miejsce wprowadzano niwowy względnie łanowy układ ról oraz regularną zabudowę. W ten sposób do wsi wkraczał strukturalny ład i porządek. Zasadniczym zmianom ulegała też sytuacja prawna mieszkańców reorganizowanych miejscowości, jak też osadników w nowo zakładanych wsiach, których uwalniano od ciężarów prawa książęcego i sądownictwa urzędników książęcych. Na terytorium ziemi miechowskiej znalazły zastosowanie dwie odmiany prawa niemieckiego: magdeburska, wzorowana na zbiorze zwyczajów i przepisów obowiązujących w Magdeburgu i średzka, biorąca za podstawę prawo obowiązujące w Środzie Śląskiej.

Z bogatego zasobu źródeł, które zarejestrowały działania osadnicze na obszarze ziemi miechowskiej, do naszych czasów przetrwało tylko 14 monarszych dokumentów zawierających zezwolenia na lokację dóbr, względnie postanawiających o przeniesieniu posiadłości na prawo niemieckie, a także 1 polskie streszczenie takiej decyzji królewskiej i 4 wzmianki o przywilejach prawa niemieckiego dla konkretnych dziedzin. Z okresu panowania króla Władysława Łokietka zachowały się 2 tego typu akty, jeden z 1329 roku dla Dominika z Pstroszyc zezwalający na lokację wsi, zwanej później Wolą Podleśną<sup>78</sup>, drugi z 1332 roku dla klasztoru miechowskiego, zawierający ogólne zezwolenie na przeniesienie dóbr klasztornych z prawa polskiego na prawo niemieckie<sup>79</sup> oraz wzmianka o przywileju prawa niemieckiego dla dóbr rycerskich Ilkowice i Janowice w parafii Kalina, wystawionym przez tegoż monarchę, czyli w latach 1320–1333<sup>80</sup>. W dyspozycji historyka znajdują się również 4 odpowiednie dokumenty, wystawione przez Kazimierza Wielkiego, pierwszy z 1336 roku dla Dobiesława z Kurozwięk, zezwalający na przeniesienie Chodowa z prawa polskiego na prawo niemieckie<sup>81</sup>, drugi z 1354 roku dla klasztoru miechowskiego, przyznający jego dobrom immunitet ekonomiczny i sądowy i zezwalający na ich przeniesienie, m.in. Falniowa, Jaksic, Kaliny Małej, Kamieńczyc, Przesławic, Smrokowa, Strzeżowa, Szczepanowic, Uniejowa, Woli Bukowskiej, Woli Podmiejskiej,

<sup>78</sup> KDM, T. 2, nr 600.

<sup>79</sup> KDM, T. 2, nr 605, W. Bukowski, *Miechów-klasztor*, SHGK, Cz. 4, z. 2, s. 373.

<sup>80</sup> ANKr. ZK, 195 s. 196; Z. Leszczyńska-Skrętowa, *Janowice*, SHGK, Cz. 2, z. 2, s. 216–219.

<sup>81</sup> KDM, T. 3, nr 647; F. Sikora, *Chodów*, SHGK, Cz. 1, z. 2, s. 352–353.

Zagórzyc, z prawa polskiego na niemieckie<sup>82</sup>, trzeci z 1362 roku dla dziedziców Pstroszyc, udzielający zgody na lokację nowej wsi, zwanej potem Rozpierzchowem albo Wolą Pstrowską<sup>83</sup>, wreszcie ostatni z 1363 dla dóbr Krzesława z Chodowa, akceptujący przeniesienie jego wsi Chodów i Wola Chodowska na prawo średzkie<sup>84</sup>.

Warto też wspomnieć o inicjatywie Spytka z Melsztyna przeniesienia swych dóbr na prawo magdeburskie, na co zgodę wyraziła królowa Jadwiga w 1385 roku. W ich skład wchodziły m.in. osady w pobliżu Miechowa, tj. miasto Książ Wielki, oraz wsie: Głogowiany, Mianocice, Moczydło i Wolica<sup>85</sup>.

Kolejny monarcha polski Władysław Jagiełło również wydał sporo takich zezwoleń, z których zachowały się cztery: pierwszy z 1416 roku dla dóbr kolegiaty św. Floriana w Krakowie, m.in. Czapel Małych<sup>86</sup>, drugi z 1420 roku dla dóbr Floriana z Dziaduszyc, tj. Błozowic, Dziaduszyc i Gorzawki<sup>87</sup>, trzeci z 1423 roku, zawierający postanowienie o przeniesieniu na prawo średzkie wsi Marcinkowice i Pogwizdów w ziemi krakowskiej należących do Niemierzy i Mikołaja<sup>88</sup> i czwarty z 1424 roku, zachowany w postaci regestu, dla dóbr Krystyna z Koziegłów, m.in. Giebułtowa<sup>89</sup>. Po działalności osadniczej króla Kazimierza Jagiellończyka pozostały 3 dokumenty: jeden z roku 1448 przenoszący na prawo średzkie dobra Stogniewa z Szumska Miechowice i część Nasiechowic<sup>90</sup>, drugi z 1450 roku przenoszący na prawo średzkie na prośby Jana z Oleśnicy Boczkowice i Maciejów<sup>91</sup>, trzeci z 1462 roku przenoszący na prawo magdeburskie posiadłości Pawła Odrowąża ze Sprowy: Dziemierzyce, Dziewięcioły i Obrazowice<sup>92</sup>. Do tej listy można jeszcze dorzucić zapiski o 3 przywilejach

<sup>82</sup> KDM, T. 3, nr 704; W. Bukowski, *Miechów-klasztór*, SHGK, Cz. 4, z. 2, s. 347.

<sup>83</sup> KDM, T. 3, nr 749; ZDM Cz. 1, nr 100.

<sup>84</sup> KDM, T. 3, nr 765; F. Sikora, *Chodów*, SHGK, Cz. 1, z. 2, s. 352–353.

<sup>85</sup> ZDM Cz. 1, nr 174; W. Dworzaczek, *Leliwici Tarnowscy...*, s. 123.

<sup>86</sup> *Codex diplomaticus Universitatis Studii Generalis Cracoviensis*, T.1, Kraków 1870, nr 59; Z. Leszczyńska-Skrętowa, *Czaple Małe*, SHGK, Cz. 1, z. 3, s. 434–435.

<sup>87</sup> ZDM, Cz. 7, nr 1889; Z. Leszczyńska-Skrętowa, *Błozowice*; F. Sikora, *Dziaduszycze*; J. Laberschek, *Gorzawka*, SHGK Cz. 1, Z. 1, 3–4, s. 135, 642–645, 800.

<sup>88</sup> KDM, T. 4, nr 1213; M. Wolski, *Marcinkowice*, SHGK, Cz. 4, z. 1, s. 103–116.

<sup>89</sup> B. Paprocki, *Herby rycerstwa polskiego*, wyd. K.J. Turowski, Kraków 1858, s. 189; Z. Leszczyńska-Skrętowa, *Giebułtów*; J. Laberschek, *Koziegłowy zamek*, SHGK, Cz. 1, z. 4, s. 730–731; Cz. 3, z. 1, s. 82–91.

<sup>90</sup> *Knigi pol'skoj koronnoj...*, T. 2, nr 30; M. Z d a n e k, *Miechowice*, SHGK, Cz. 4, z. 2, s. 312; J. S z y s z k a, *Nasiechowice*, SHGK, Cz. 5, z. 2, s. 339.

<sup>91</sup> *Knigi pol'skoj koronnoj...*, T. 2, nr 106; Z. Leszczyńska-Skrętowa, *Boczkowice*, SHGK, Cz. 1, z. 1, s. 166–168; W. Bukowski, *Maciejów*, SHGK, Cz. 4, z. 2, s. 21.

<sup>92</sup> Materiały do t. 5 kodeksu dyplomatycznego Małopolski, rps BPAU/PAN (niżej cyt. KDM T. 5); teczka J, nr 13; F. Sikora, *Dziemierzyce, Dziewięcioły*, SHGK, Cz. 1, z. 4, s. 656–658, 662–663.

prawa niemieckiego: pierwszą z 1388 roku dla Dziewięciołów, drugą z 1395 roku dla Książa Małego i ostatnią z 1404 roku dla wsi Kurozwęki koło Kępia<sup>93</sup>.

Należy mieć na względzie fakt, iż część wymienionych przywilejów wprawdzie zawierała zezwolenia na lokacje dóbr, to w istocie rzeczy zatwierdzała zmiany, jakie się dokonały w wyniku podjętej dużo wcześniej akcji kolonizacyjnej, legalizowała zatem istniejący już od dłuższego czasu stan rzeczy, można je zatem uznać za przywileje wtórne. Zalicza się do nich dokument Władysław Łokietka z 1332 roku<sup>94</sup>, Kazimierza Wielkiego z 1354 roku, który wymienia miejscowości z dawna funkcjonujące na prawie niemieckim, jak: Bukowska Wola (1335), Falniów (1339), Kalina Mała (1339), Podmiejska Wola (1339), Przesławice (1322)<sup>95</sup>, dokument tegoż monarchy z 1363, wymieniający wieś Chodów, posiadającą już przecież w tym czasie prawo niemieckie (1336)<sup>96</sup>, dyplom królowej Jadwigi z 1385 roku uwzględniający miasto Książ Wielki (1328 i 1372)<sup>97</sup>, oraz przywilej Kazimierza Jagiellończyka z 1450 dotyczący wsi Boczkowice i Maciejów, które szczyciły się już posiadaniem prawa niemieckiego (1386 i 1419)<sup>98</sup>.

Choć zezwolenia na lokację są dla historyka cennym materiałem do badań nad rozwojem osadnictwa, to jednak najważniejszą pomocą warsztatową są tzw. kontrakty lokacyjne, czyli właściwe przywileje osadnicze, zawierające umowę właściciela dóbr z zasadźcą, a więc organizatorem lokacji i z reguły przyszłym wójtem i sołtysem, które umożliwiają precyzyjne ustalenie czasu przeprowadzonej lokacji na prawie niemieckim. Niestety większość dokumentów tego rodzaju uległa zniszczeniu i zaginięciu, co dotkliwie ogranicza nasze możliwości prowadzenia badań i zubaża naszą wiedzę o przebiegu akcji osadniczej. Z kilkudziesięciu, co najmniej, takich przywilejów do czasów obecnych przetrwały tylko cztery: pierwszy z 1290 roku zawierający umowę między księciem Przemysłem II a Gerardem, mieszczaninem krakowskim, na przeniesienie przez tegoż Gerarda miasta Miechowa z prawa polskiego na średzkie<sup>99</sup>, drugi z 1335 roku mówiący o powierzeniu

<sup>93</sup> *Starodawne Prawa Polskiego...*, T. 8, nr 4794; ANKr. ZK 1c, s. 409, 413; 3b, s. 285, 295; F. Sikora, *Dziewięcioły*; W. Bukowski, *Książ Mały*; Z. Leszczyńska-Skrętowa, *Kurozwęki*, SHGK, Cz. 1, z. 4, s. 662–663; 3, z. 2, s. 288, 370.

<sup>94</sup> KDM, T. 2, nr 605.

<sup>95</sup> KDM, T. 3, nr 704; tamże, nr 643, 658; ZDM Cz. 1, nr 25.

<sup>96</sup> KDM, T. 3, nr 647, 765.

<sup>97</sup> W 1328 roku występuje Konrad sołtys z Książa Wielkiego (*Najstarsze księgi i rachunki miasta Krakowa od r. 1300 do 1400*, Cz. 1, wyd. F. Piekosiński i J. Szujski, Kraków 1878, nr 933); w 1372 roku poświadczono jest miasto Książ (DSZ nr 9–10); ZDM Cz. 1, nr 174.

<sup>98</sup> *Knigi pol'skoj koronnoj...*, nr 106; w 1386 roku poświadczono jest nawsie w Boczkowicach (*Starodawne prawa polskiego...* T. 8, nr 4115); w 1419 roku występuje sędzia z Maciejowa (ANKr. ZK 194, s. 320).

<sup>99</sup> KDM, T. 2, nr 516. W dokumencie zachowanym w kopii jest mowa o 600 łanach wielkich przeznaczonych pod lokację miasta, co można uznać za pomyłkę kopisty. Zdaniem Z. Pęcowskiego, *Miechów...*, s. 45–47, jak też A. Wędzkiego, *Miechów*

przez klasztor miechowski Adamowi Zelczycowi lokacji na prawie średzkiej wsi (dziś Bukowskiej Woli), obejmującej teren zarośli między Kaliną Małą a Miechowem oraz obszar wsi Skwolna i o sprzedaży mu sołectwa tamże za 20 grzywien<sup>100</sup>, trzeci z 1336 roku, wystawiony przez dziedzica Dominika z Pstroszyc dla Więcesława, zobowiązujący tegoż do lokowania na prawie średzkiej wsi Dobra (dziś Podleśna Wola) w wykarczowanym terenie koło Pstroszyc, liczącym 20 łanów areалу i wspominający o sprzedaży mu za 20 grzywien 2 łanowego sołectwa tamże<sup>101</sup>, wreszcie ostatni z 1339 roku, zawierający kontrakt klasztoru miechowskiego z Mikołajem synem Świętosława ze Sławkowa, mieszczaninem miechowskim na lokowanie na prawie średzkiej dziedziny Bieńkowice (czyli Woli Podmiejskiej) i postanowienie o sprzedaży Mikołajowi sołectwa tamże za 32 grzywiny<sup>102</sup>.

Dla wielu osad zachowała się ponadto dokumentacja, świadcząca niezbicie, choć pośrednio, o przebytej przez nie transformacji ustrojowej. Mam tu na myśli średniowieczne wzmianki o tak charakterystycznych instytucjach i elementach prawa niemieckiego, jak: wójt, wójtostwo, sołtys, sołectwo, łany sołtysie, ława sądowa, nawsie, domiarki, przymiarki, skotnica, wągroda, które były – jak wiadomo – pokłosiem i rezultatem lokacji na prawie niemieckim, a więc konsekwencją ustanowienia wiejskich organów administracyjnych i sądowych oraz wymierzenia przestrzeni wiejskiej. Dzięki nim wiemy, które z miejscowości funkcjonowały na prawie niemieckim i mniej więcej od jakiego czasu. Niestety precyzyjne określenie momentu lokacji danej osady i ustalenie czy była to tylko reorganizacja, czy też lokacja od podstaw, w oparciu o te źródła nie jest możliwe. W tej grupie osad znajdują się: Brzuchania (1368–1369, 1399), Charsznica (1392), Częstoszowice (1436), Dziaduszyce (1424), Głogowiany (1397), Górka Kościejowska (1470–1480), Jazdowice (1396), Kalina Wielka (1445), Kamieńczyce (1385), Kępie (1481), Klonów (1382), Komorów (1300), Konaszówka (1385), Krzeszówka (1390), Przybysławice w parafii Książ Wielki (1397), Raclawice (1406), Rzędowice (1376), Swojczany (1410), Szczepanowice (1376), Ulina Mała (1441), Wierzbie (1409), Zagórzyce (1380) i Zarogów (1497)<sup>103</sup>.

---

w *średniowieczu*, s. 146–147, oraz W. Bukowski, *Miechów*, SHGK, Cz. 4, z. 2, s. 332, chodziło o 60 łanów.

<sup>100</sup> KDM, T. 3, nr 704.

<sup>101</sup> KDM, T. 3, nr 644.

<sup>102</sup> KDM, T. 3, nr 658; Z. Pęcowski, *Miechów...*, s. 312, 387; A. Wędzki, *Miechów w średniowieczu*, s. 77; W. Bukowski, *Miechów-klasztor*, SHGK, Cz. 4, z. 2, s. 374.

<sup>103</sup> W latach 1368–1369 odnotowany jest Marcin z Brzuchani ławnik w Miechowie, a w 1399 sołectwo w Brzuchani (ZDM, Cz. 4, nr 995; KDM, T. 3, 819; Z. Pęcowski, *Miechów...*, s. 382, 427); w 1392 r. potwierdzone sołectwo w Charsznicy (*Najstarsza księga Sądu Najwyższego prawa niemieckiego na zamku krakowskim*, wyd. A. Kłodziński, Kraków 1936, nr 17); w 1436 r. Łąka Łaniec w Częstoszowicach (*Starodawne prawa polskiego pomniki. Z ksiąg rękopiśmiennych dotąd nieużytych głównie zaś z ksiąg dawnych sądowych ziemskich i grodzkich Ziemi Krakowskiej*, wyd. A.Z. Helcel, Kraków 1870 – nr 2650);

Również historyczne nazwy miejscowości w rodzaju: „Lgota”, „Wola” i „Łany” są świadectwem przeprowadzonych kiedyś lokacji na prawie niemieckim. Uwaga ta dotyczy następujących wsi: Lgoty wymienionej w 1357 roku, włączonej później do Biskupic i Falniowa<sup>104</sup>, Lgoty zwanej Szarkówką, poświadczonej w 1388 roku<sup>105</sup>, Lgoty leżącej między Wolą Podleśną a Pstroszycami, założonej w 1362 roku, notowanej następnie w latach 1369–1426<sup>106</sup>, Łanów wyłączonych z Kościejowa, wzmiankowanych w latach 1396–1401<sup>107</sup>, Bukowskiej Woli<sup>108</sup>, Chodowskiej Woli czyli obecnego Chodowca<sup>109</sup>, Cisiej Woli poświadczonej w 1376 roku<sup>110</sup>, Głogowiańskiej Woli, czyli współczesnej Wolicy<sup>111</sup>, Kalińskiej Woli, wzmiankowanej w latach 1470–1480, opustosza-

w 1424 r. sołtys w Dziaduszycach (ANKr. Księgi sądu wyższego prawa niemieckiego na zamku krakowskim – niżej cyt. ANKr. Teut. – 1a, s. 224); w 1397 r. Piotr i Mikołaj sołtysi w Głogowianach (*Najstarsza księga Sądu Najwyższego...*, nr 542); w latach 1470–1480 3 przymiarki w Górcie Kościejowskiej (DLb1, s. 100); w 1396 r. kmiecie z Jazdowic podlegający prawu niemieckiemu (ANKr. ZK, 1c, s. 465, 470); w 1445 r. nawsie w Kalinie Wielkiej (ANKr. ZK, 257, s. 98); w 1385 r. Maciej sołtys z Kamięczyc (KDM, T. 3, nr 941–942); w 1481 r. role przymiarkowe w Kępiu (ANKr. ZK, 262, s. 143–144); w 1382 r. rycerze Mikołaj i Wielisław, sołtysi z Klonowa (*Starodawne prawa polskiego...* T. 8, nr 1476); w 1300 r. Gerard z Komorowa, sędzia sądu wyższego miechowskiego (*Codex diplomaticus Poloniae...*, T. 1, nr 94); w 1385 r. sołectwo w Konaszówce (*Starodawne prawa polskiego...*, T. 8, nr 3109); w 1390 r. sołtys Skała z Krzeszówki (*Starodawne prawa polskiego...*, T. 8, nr 5491); w 1397 r. Klemens i Paweł sołtysi z Przybysławic (*Najstarsza księga Sądu Najwyższego...*, nr 529, 534); w 1406 r. sołectwo w Raclawicach (*Najstarsza księga Sądu Najwyższego...*, nr 1596); w 1376 r. Wojciech, sołtys z Rzędowic (*Starodawne prawa polskiego...*, T. 8, nr 406); w 1410 r. Wawrzyniec sołtys ze Swojczan (*Najstarsza księga Sądu Najwyższego...*, nr 2658); w 1376 r. Mikołaj, sołtys ze Szczepanowic, ławnik sądu w Miechowie (KDM, T. 3, nr 886); w 1441 r. Mikołaj Jaroch, sołtys z Uliny Małej (*Dokumenty klasztoru PP. Norbertanek...*, nr 20); w 1409 r. Piotr, sołtys z Wierzbia (*Najstarsza księga Sądu Najwyższego...*, nr 2507); w 1380 r. Jan z Zagórzyc, ławnik sądu w Miechowie (KDM, T. 3, nr 917); w 1497 r. sołectwo w Zarogowie (*Matricularum Regni Poloniae summaria...*, T. 2, wyd. T. Wierzbowski, Warszawa 1907, nr 1032).

<sup>104</sup> J. Laberschek, *Lgota*, SHGK, Cz. 3, z. 3, s. 575.

<sup>105</sup> W 1388 roku występuje Święch, Święszek Witanowicz z Szarkowej Lgoty (*Starodawne Prawa Polskiego...*, T. 8, nr 4593, 4593a, 4743, 4743a).

<sup>106</sup> ZDM Cz. 1, nr 100; KDM, T. 3, nr 749, 820; ANKr ZK 195 s. 390; J. Laberschek, *Lgota*, SHGK, Cz. 3, z. 3, s. 574–575; A. Wędzki, *Miechów w średniowieczu*, s. 74–75.

<sup>107</sup> J. Laberschek, *Łany*, SHGK, Cz. 3, z. 4, s. 810.

<sup>108</sup> W 1335 roku zwała się jeszcze Skwolną, a w 1354 już Wolą Bukowską (KDM, T. 3, nr 643, 704).

<sup>109</sup> W 1363 roku zwała się jeszcze Wolą, w 1381 roku Libertas de Chodow, ale już w 1400 roku Chodowską Wolą (KDM, T. 3, nr 765, 922; *Starodawne prawa polskiego...*, T. 8, nr 9759).

<sup>110</sup> W 1376 roku wymieniona jako Wola koło Książa, w 1440 roku jako Wola Cisia (*Starodawne prawa polskiego...*, T. 8, nr 406; T. 2, nr 2823).

<sup>111</sup> Wzmiankowano po raz pierwszy w 1373 roku jako Wola koło lasu Brzydzin, a następnie w 1385 roku już jako Wola Głogowiańska, w 1450 roku jako Wolica (ZDM, Cz. 4, nr 1017; DSZ nr 11; *Starodawne Prawa Polskiego...*, T. 8, nr 3748; T. 2, nr 3423).

łej w 1756 roku<sup>112</sup>, Podleśnej Woli<sup>113</sup>, Podmiejskiej Woli<sup>114</sup>, Pogwizdowskiej Woli, czyli Pogwizdowa wymienionego w 1373 roku<sup>115</sup>, Pstrowskiej Woli czyli Rozpierzchowa<sup>116</sup> i Wielkanocnej Woli poświadczonej w 1437 roku<sup>117</sup>.

Odbiciem zaistniałych przemian w osadnictwie, a zwłaszcza upowszechniania się prawa niemieckiego, są też nierzadkie wcale informacje o reliktach, pozostałościach tego prawa, tkwiących we współczesnym nazewnictwie terenowym, takich jak: łany, nawsie, przymiarki, sołtyśnica. I tak miejsca o nazwie 'Przymiarki' znajdujemy we wsiach: Boczkowice, Cisia Wola, Janowiczki czyli dawne Janowice, Małoszów i Święcice<sup>118</sup>, o nazwie 'Nawsie' we wsi Kępie<sup>119</sup>, pola o nazwie 'Łany' we wsiach Cisia Wola i Nasiechowice<sup>120</sup>, las i pole o nazwie 'Sołtyśnica' we wsiach Tczyca i Wierzbie<sup>121</sup>.

Jako pierwszy do reformowania i przekształcania swoich dóbr według nowych zasad przystąpił klasztor miechowski, który jeszcze z końcem XIII stulecia przeniósł na prawo niemieckie miasto Miechów, a na przełomie XIII i XIV wieku zreorganizował według tego prawa wsie: Falniów, Jaksice, Kalinę Małą, Kamieńczyce, Komorów, Przesławice, Siedliska?, Smroków, Strzeżów, Szczepanowice, Uniejów i Zagórzycze<sup>122</sup>. Działania te kontynuował w XIV wieku lokując w 1335 roku częściowo na surowym korzeniu, częściowo

<sup>112</sup> Poświadczona po raz pierwszy w latach 1470–1480, a po raz ostatni w 1756 roku jako opustoszała (DLb3, s. 24; Z. Pęckowski, *Miechów...*, s. 390).

<sup>113</sup> W 1329 roku występuje pod nazwą wsi, na terenie której ma być lokowana, czyli jako Pstroszyce, w 1336 roku występuje pod nazwą Dobra, w 1360 roku z nazwą Wola, w 1390 roku z nazwą Pstrowska, czyli Podleśna Wola (KDM, T. 2, nr 600; T. 3, nr 644; ZDM Cz. 1, nr 95; DSZ nr 48).

<sup>114</sup> W 1339 roku poświadczona jako dziedzina Bieńkowice, w 1354 roku jako Wola za stawem, w 1398 roku jako Wola Miechowska (KDM, T. 3, nr 658, 704; *Starodawne Prawa Polskiego...*, T. 8, nr 6882, 7204).

<sup>115</sup> KDM, T. 3, nr 858.

<sup>116</sup> W 1386 roku występuje jako Wola Pstrowska, a w roku następnym jako Wola Pstrowska zwana Rozpierzchowem (KDM, T. 4, nr 973; DSZ nr 36).

<sup>117</sup> Z 1437 roku zachowała się wiadomość o tym, iż połowa wsi Wielkanoc z młynem, leżąca nad potokiem Jawornik zwała się Wolą Wielkanocną (ANKr. ZK 10, s. 125), natomiast z roku 1441 zachowała się informacja o sporze Stanisława Mądrostki dziedzica Woli Wielkanocnej z Janem z Wielkanocy herbu Piakostki (*Starodawne prawa polskiego...*, T. 2, nr 2906).

<sup>118</sup> *Urzędowe nazwy miejscowości...*, s. 30, 34, 38, 62, 76.

<sup>119</sup> Tamże, s. 49.

<sup>120</sup> Tamże, s. 34, 53.

<sup>121</sup> Tamże, s. 83.

<sup>122</sup> W 1295 roku Wacław II król czeski książę krakowski zezwolił klasztorowi miechowskiemu na lokowanie swych wsi w ziemi krakowskiej i sandomierskiej na prawie niemieckim (KDM, T. 2, nr 530). Podobne zezwolenie wydał król Władysław Łokietek w 1332 roku i król Kazimierz Wielki w 1354 roku (KDM, T. 2, nr 605; T. 3, nr 704). Przywileje wystawione przez monarchów piastowskich w istocie rzeczy zatwierdzały dokonaną już wcześniej akcję kolonizacyjną w dobrach miechowskich.

na terenie Skwolnej, Bukowską Wolę, zakładając w 1339 roku Bieńkowice, czyli Podmiejską Wolę oraz organizując w bliżej nieokreślonym czasie wieś Wolę Kalińską<sup>123</sup>. Wzorem Bożogrobców norbertanki ze Zwierzyńca pod Krakowem przeniosły na prawo niemieckie wsie swoje Klonów i Kościejów<sup>124</sup>. Z czasem, tj. przed 1396 rokiem, sołectwo w Kościejowie się usamodzielniało, a grunt sołtysi, liczący 4 łany, przekształcił się w osobną osadę – właśnie o nazwie Łany<sup>125</sup>. Istnieją również nazewnictwa przesłanki, że także wieś Święcice benedyktynów z Tyńca została z ich inicjatywy przeniesiona na prawo niemieckie<sup>126</sup>. Również kolegiata św. Floriana na Kleparzu przypuszczalnie w XIV stuleciu nadała prawo niemieckie osadzie świątników pod Miechowem, a mianowicie Czapłom Małym<sup>127</sup>. Przed 1357 rokiem doszło też dzięki staraniom arcybiskupa gnieźnieńskiego, właściciela Biskupic pod Miechowem do lokowania na prawie niemieckim na terenie należącym do tej osady wsi Lgoty. Wieś ta w XVIII stuleciu zanikła, a jej grunty włączono w części do Biskupic i w części do Falniowa<sup>128</sup>.

Zapewne na przełomie XIII i XIV stulecia rozpoczęły przenoszenie swych dóbr na prawo niemieckie książęta krakowscy. Rezultatem tych działań było ustanowienie sołectw w Przybysławicach koło Książa Wielkiego, w których jest one poświadczane w 1397 roku, oraz w Rzędowicach, w których ono funkcjonuje już w 1377 roku<sup>129</sup>. Przedsięwzięcia osadnicze podjęło również rycerstwo ziemi miechowskiej, a mianowicie Leliwicy, którzy w XIV stuleciu przenieśli na prawo niemieckie Boczkowice<sup>130</sup>, Lisowie, którzy lokowali w tym czasie Charsznicę,

<sup>123</sup> KDM, T. 3, nr 643, 658; DLb3, s. 24.

<sup>124</sup> W obydwu wsiach funkcjonowały sołectwa w drugiej połowie XIV wieku (*Starodawne prawa polskiego...* T. 8, nr 148, nr 1476; ANKr. ZK 2, s. 404).

<sup>125</sup> W 1401 roku występuje Andrzej sołtys z Łanów przy Kościejowie ławnik sądu wyższego prawa niemieckiego klasztoru zwierzynieckiego (*Kodeks dyplomatyczny miasta Krakowa*, Cz. 1–2, wyd. F. Piekosiński, Kraków 1879–1882; Cz. 1, nr 94).

<sup>126</sup> We wsi tej zachowała się nazwa terenowa Przymiarki, będąca pozostałością po akcji wymierzania łanów, czyli po lokacji na prawie niemieckim (*Urzędowe nazwy miejscowości...*, s. 76).

<sup>127</sup> W 1416 roku król Władysław Jagiełło przeniósł z prawa polskiego na średzkie wsie kolegiaty św. Floriana, m.in. Czaple (*Codex diplomaticus Universitatis...* T. 1, nr 59). Przywilej ten oznaczał zapewne tylko zatwierdzenie wcześniej dokonanej akcji lokacyjnej. W 1418 roku występują Przysiętnicy z Czapli (ANKr. Teut. 1a, s. 100).

<sup>128</sup> *Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski...*, T. 3, nr 1354; J. Laberschek, *Lgota*, SHKG, Cz. 3, z. 3, s. 575.

<sup>129</sup> W 1397 roku poświadczony jest Paweł sołtys z tych Przybysławic (*Najstarsza księga Sądu Najwyższego...*, nr 534, 542), a w roku 1377 Wojciech sołtys z Rzędowic (*Starodawne prawa polskiego...* T. 8, nr 406).

<sup>130</sup> W 1386 r. poświadczony jest nawsie w Boczkowicach (*Starodawne prawa polskiego...* T. 8, nr 4115); zaś w 1450 król Kazimierz Jagiellończyk przeniósł formalnie Boczkowice, należące do Jana z Oleśnicy z prawa polskiego na średzkie, choć te od dawna funkcjonowały już na tym prawie.



Giebułtów, Kowalów, Kowalików, Wolę Pogwizdowską czyli obecny Pogwizdów i Wolę Szarkową, czyli Szarkówkę na surowym korzeniu i być może Głogowiany<sup>131</sup>, Porajowie Kurozwęcy, którzy w 1336 roku przenieśli na prawo średzkie Chodów i lokowali w pobliżu wieś Wolę Chodowską, dziś Chodowiec<sup>132</sup>, szlachta herbu Oława, która lokowała na prawie niemieckim wsie Częstoszowice i Konaszówka<sup>133</sup>, Janinowie, którzy wedle wszelkiego prawdopodobieństwa założyli miasto Książ przed 1328 rokiem i przenieśli na prawo niemieckie Moczydło<sup>134</sup>, Jelitczycy, którzy przenieśli na prawo niemieckie wsie Dziaduszyce i Dziewięcioły<sup>135</sup>, dziedzice Książa Małego, którzy zreorganizowali na prawie niemieckim tę wieś, być może Krzeszówkę i lokowali od podstaw Wolę Głogowiańską, czyli dzisiejszą Wolicę<sup>136</sup>, Grzymałowie, którzy założyli Górkę Kościejowską<sup>137</sup>, dziedzice Ilkowic i Janowic, którzy wprowadzili do swych dóbr prawo niemieckie<sup>138</sup>, Półkozice, którzy poddali prawo niemieckiemu wieś Jazdowice<sup>139</sup>, Rawicze, którzy przenieśli na prawo niemieckie Jedlcę, zwaną dziś Jelczą<sup>140</sup>, Toporczyca, którzy lokowali Kalinę Wielką i Laski, Miechowice, Swojczany i Tczyce<sup>141</sup>, Okszyce, którzy lokowali wsie Kępie i pobliskie Kurozwęki<sup>142</sup>, Ostojowie, którzy przenieśli na prawo niemieckie wieś Marcinkowice<sup>143</sup>, dziedzice Pstroszyc, którzy dysponując książęcym zezwoleniem z 1329 roku, lokowali w 1336 roku na surowym

---

<sup>131</sup> F. Sikora, *Charsznica; Z. Leszczyńska-Skrętowa, Giebułtów, Głogowiany; J. Laberschek, Kowalików i Kowalów*, SHGK, Cz. 1, z. 2, 4, s. 317–320, 730–731, 749–750; 3, z. 1, s. 67–68; w 1399 roku Pogwizdów znajdował się w posiadaniu Więclawa i jego syna Piotra z Marcinowic (*Starodawne prawa polskiego...* T. 8, nr 9482); od 1385 roku występuje Świąszek dziedzic Lgoty, względnie Lgoty Szarkowej albo Szarkowej Woli (*Starodawne Prawa Polskiego...*, T. 8, nr 3092, 4593, uwaga 101/12, 111/21, 121/17).

<sup>132</sup> F. Sikora, *Chodów*, SHGK, Cz. 1, z. 2, s. 352–353; B. Nowak, *Ród Porajów w Małopolsce w średniowieczu*, Kraków 2009, strony według indeksu.

<sup>133</sup> Z. Leszczyńska-Skrętowa, *Częstoszowice, Konaszówka*, SHGK, Cz. 1, z. 3, s. 471–473; Cz. 2, Z. z. 4, s. 742–746.

<sup>134</sup> J. Kurtyka, *Książ Wielki*, SHGK, Cz. 3, z. 2, s. 291–313.

<sup>135</sup> F. Sikora, *Dziaduszyce, Dziewięcioły*, SHGK, Cz. 1, z. 4, s. 642–645, 662–663.

<sup>136</sup> W. Bukowski, *Krzeszówka, Książ Mały*, SHGK, Cz. 3, z. 2, s. 229–230, 270–291.

<sup>137</sup> F. Sikora, *Góra*, SHGK, Cz. 1, z. 4, 823–825.

<sup>138</sup> Z. Leszczyńska-Skrętowa, *Ilkowice, Janowice*, SHGK, Cz. 2, z. 1–2, s. 159–163, 216–219.

<sup>139</sup> Taż, *Jazdowice*, SHGK, Cz. 2, z. 2, s. 284.

<sup>140</sup> Taż, *Jedlcza*, SHGK, Cz. 2, z. 2, s. 286–287.

<sup>141</sup> F. Sikora, *Kalina Wielka; J. Kurtyka, Laski; M. Zdanek, Miechowice*, SHGK, Cz. 2, z. 3, s. 363–389; Cz. 3, z. 2, s. 436–439; Cz. 4, z. 2, s. 303–313; J. Kurtyka, *Tęczyńscy. Studium z dziejów polskiej elity możnowładczej w średniowieczu*, Kraków 1997, s. 72, 81, 88.

<sup>142</sup> Z. Leszczyńska-Skrętowa, *Kępie, Kurozwęki*, SHGK, Cz. 2, s. 486–490; Cz. 3, s. 364–371.

<sup>143</sup> M. Wolski, *Marcinkowice*, SHGK, Cz. 4, z. 1, s. 103–116.

korzeniu wieś Dobrą, czyli Podleśną Wołę, w 1362 roku wieś Lgotę<sup>144</sup>, a przed 1386 rokiem wieś Wołę Pstroską, zwaną także Rozpierzchowem<sup>145</sup>, Godulowie, którzy przenieśli na prawo niemieckie Mianocice i założyli na surowym korzeniu wieś Cisią Wołę<sup>146</sup>, Gryfowie, którzy przenieśli na prawo niemieckie Nasiechowice<sup>147</sup>, Grzymałowice i Szreniawici, którzy zreorganizowali na prawie niemieckim Raclawice<sup>148</sup>, Ulinowie, którzy lokowali na prawie niemieckim Ulinę Małą<sup>149</sup>, Mądrostkwie, którzy lokowali Wołę Wielkanocną, dziś nieistniejącą<sup>150</sup>. Na prawie niemieckim lokowane zostały również rycerskie wsie Dziemierzycy, Wierzbie i Zarogów<sup>151</sup>. Można domniemywać, że wśród wsi funkcjonujących na prawie niemieckim znajdowały się także Janowice (dziś Janowiczki), należące do Karwacjanów herbu Zadora i Małoszów, pozostający we władaniu Odrowążów z Końskich na przełomie XIV i XV stulecia, a to z uwagi na występowanie w obu wsiach reliktywów prawa niemieckiego w postaci nazw „Przymiarki”<sup>152</sup>.

Nie jest to – jak się wydaje – pełna lista osad lokowanych na prawie niemieckim, nie sposób jednak, ze względu na ubogą bazę źródłową, dokonać rejestracji wszystkich miejscowości założonych i zreorganizowanych wedle reguł prawa niemieckiego, czy też prześledzić akcji osadniczej, a w końcu ustalić, z jaką dynamiką odbywały się procesy osadnicze, a zatem wyłonić i scharakteryzować zarówno etapy intensywnych działań kolonizacyjnych, określić czasy wyraźnych spowolnień, jak też okresy stagnacji i zastoju. Nie dysponujemy na przykład danymi, które potwierdzałyby funkcjonowanie prawa niemieckiego w takich kompleksach dóbr funkcjonujących w średniowieczu, jak: gołecki Mądrostków, obejmujący wsie: Gołczę, Buk, Chobędzę, Rzeżusnię i Wielkanoc<sup>153</sup>, krępski Szreniawów, skupiający: Krępe, Kamienicę, Trzebienice, Zbychów<sup>154</sup>, makowski Szreniawów, grupujący Maków i Szarkówkę<sup>155</sup>, szreniawski Szreniawów, obejmujący

<sup>144</sup> KDM, T. 2, nr 600; T. 3, nr 644, 749; ZDM, Cz. 1, nr 100.

<sup>145</sup> KDM, T. 4, nr 973; DSZ nr 36.

<sup>146</sup> M. Zdanek, *Mianocice*, SHGK, Cz. 4, z. 2, s. 282–287.

<sup>147</sup> K. Mosingiewicz, *Gryfowie Nasiechowscy...*, s. 167–189; *Knigi pol'skoj koronnoj...* T. 2, nr 30; J. Szyszka, *Nasiechowice*, SHGK, Cz. 5, z. 2, s. 339.

<sup>148</sup> *Najstarsza księga Sądu Najwyższego...* 1596, 1723, 2467.

<sup>149</sup> *Dokumenty klasztoru PP. Norbertanek...*, nr 20.

<sup>150</sup> ANKr. ZK 10, s. 125; *Starodawne prawa polskiego...* T. 2, nr 2906.

<sup>151</sup> F. Sikora, *Dziemierzycy*, SHGK, Cz. 1, z. 4, s. 656–658; ZDM Cz. 5, nr 1231; *Materiały do T. 5 Kodeksu dyplomatycznego Małopolski*, rps BPAU/PAN, teczka J, nr 13; MS T. 1, nr 155.

<sup>152</sup> *Urzędowe nazwy miejscowości...*, s. 38, 62.

<sup>153</sup> F. Sikora, *Buk, Chobędza*; J. Laberschek, *Gołcza*, SHGK, Cz. 1, z. 2, 4, s. 288–289, 347, 776–779.

<sup>154</sup> *Tenże, Kamienica, Krępa*, SHGK, Cz. 2, z. 3, s. 403–404; Cz. 3, z. 1, s. 138–141.

<sup>155</sup> A. Marzec, *Maków*, SHGK, Cz. 4, z. 1, s. 45–50.

Szreniawę, Adamowice, Dąbrówkę (dziś Dąbrowiec) i Topole<sup>156</sup>, kropi-  
delski skupiający wsie Kropidło i Zbikały<sup>157</sup>, kozłowski Lisów, grupujący  
wsie Kozłów, Marcinowice, Przysieka, Rogów, Stanowiska (dziś Kamionki)  
i Wierzbica<sup>158</sup>, śladowski Toporczyków, obejmujący wsie: Śladow, Góry  
Miechowskie i Marchocice<sup>159</sup>. Nie posiadamy także jakichkolwiek infor-  
macji o instytucjach prawa niemieckiego w wielu pojedynczych wsiach:  
Mostku i Rzemiędnicach biskupa krakowskiego, Buszkowie klasztoru cysters-  
sów w Jędrzejowie, Słaboszowie klasztoru norbertanek w Busku, Czaplach  
Wielkich Toporczyków, Głupczowie, Gotprzydowicach Gryfów, Witowicach  
Odrowążów, Orłowie i Trzonowie Lisów, Pieczeniegach Godulów,  
Piotrowicach Węzów, Pojałowicach Węzyków, Przybysławicach Mądrostków,  
Miroszowie, Nieszkowie, Parkoszwicach, Podlesicach, Sławicach, Słupowie,  
Tochołowie należącym do Rupów herbu Topór, Wielkiej Wsi koło Książa  
Wielkiego, Wysocicach, Zaryszynie, Zarzeczcu, Żarnowicy<sup>160</sup>.

Już pobieżna analiza zaprezentowanego materiału zmusza badacza do  
postawienia ważnego pytania o brak śladów funkcjonowania instytucji  
prawa niemieckiego w rozległych dobrach Mądrostków, Szreniawów, Lisów  
i Toporczyków, a więc do zastanowienia się czy ta sytuacja to tylko przypa-  
dek, wynikający z ubogiej bazy źródłowej, czy też rezultat świadomego dzia-  
łania właścicieli tych dóbr, którzy na przełomie XIII i XIV wieku zadowolili  
się pozyskaniem od książąt immunitetu sądowego i ekonomicznego, czyli  
likwidacją dawnych, dotkliwych świadczeń i ciężarów prawa książęcego, nie  
zdobyli się jednak na wprowadzanie w XIV i XV stuleciu innowacji ustroj-  
owych i gospodarczych? A może mamy tu do czynienia jeszcze z inną sytuacją,  
a mianowicie ze zjawiskiem bardzo wczesnego przenoszenia przez wymie-  
nione rycerstwo swych dóbr na prawo niemieckie (druga połowa XIII stule-  
cia) i jednocześnie z procesem bardzo wczesnego wykupywania przez nich  
sołectw. Trudno bowiem posądzać miejscową szlachtę o zaściankowość, gnu-  
śność i brak chęci do – tu użyję średniowiecznej nomenklatury – „melioracji”,  
czyli polepszenia stanu gospodarczego i demograficznego swych posiadło-  
ści, skoro pobliski klasztor miechowski i inne okoliczne rycerstwo odnosili  
wyraźne sukcesy w modernizacji swych dóbr i uzyskiwali z tej działalności  
konkretne korzyści. A sytuacja ta nie mogła przecież pozostać bez wpływu

<sup>156</sup> F. Sikora, *Adamowice, Dąbrówka*, SHGK, Cz. 1, z. 1, 3, s. 3–4, 522–523.

<sup>157</sup> J. Laberschek, *Kropidło*, SHGK, Cz. 3, z. 1, s. 149–151.

<sup>158</sup> F. Sikora, *Kozłów; M. W o l s k i, Marcinowice*, SHGK, Cz. 3, z. 1, s. 93–107;  
Cz. 4, z. 1, s. 116–122.

<sup>159</sup> F. Sikora, *Góry Miechowskie; Z. Leszczyńska-Skrętowa, Marchocice*, SHGK,  
Cz. 2, s. 17–20; Cz. 4, s. 88–99.

<sup>160</sup> F. Sikora, *Brzuchania, Buszków; Z. Leszczyńska-Skrętowa, Czaple Wielkie,  
Głupczów; J. Laberschek, Gotprzydowice*, SHGK, Cz. 1, z. 2, 4, s. 270–272, 299–300,  
435–437, 754–756, 818–819; Kartoteka SHGK w Krakowie.

na postawę Lisów, Mądrostków, Szreniawów i Toporczyków. Zresztą same nazwy takich wsi, jak: Przysieka, Trzebienice i Wola Wielkanocna mogą wskazywać na prowadzenie owocnej działalności osadniczej przez te rody w swoich posiadłościach.

Wskutek prowadzonych intensywnie działań osadniczych dochodziło z jednej strony do rozbudowy osad wiejskich i miejskich oraz stopniowego poszerzania areału gruntów rolnych, a równoległe z drugiej – do kurczenia się pierwotnych zasobów leśnych, a zatem do zasadniczych zmian w wiejskim krajobrazie. Niekontrolowana i nieprzemysłana działalność gospodarcza człowieka, połączona z karczowaniem i wycinką lasów, doprowadziła nieomal do całkowitego zniszczenia dużego kompleksu leśnego koło Uliny Małej i Wielkiej, gdzie znajdowały się lasy o nazwach Jażwiny i Gruszowa<sup>161</sup>, a także innego kompleksu w dolinie rzeki Gołeczki dopływu Szreniawy, gdzie znajdowały się lasy o nazwach Rędziny, Zagórze w Buku, Brzozówka w Chobędzy i Gołeczka koło Gołczy<sup>162</sup>. Znacznie zalesionym obszarem była też pierwotnie dolina górnej Szreniawy z gajem zwanym Kozilas między Adamowicami, Sulisławicami, Lgotą i Trzebienicami<sup>163</sup>, gajem dębowym Roskowcem koło Gotprzydowic<sup>164</sup>, lasami na południe od Chodowa i borem koło Biskupic, po których nie ma dziś śladu, względnie występują tylko relikty nazewnicze, jak nazwa śródpolna Zaborze w Biskupicach<sup>165</sup>. Pozostałością po dużym lesie wokół Podlesic jest dziś lasek Psiarków, leżący na wschód od wsi<sup>166</sup>. O istnieniu kiedyś dużego lasu na granicy Tczycy i Jelczy informują już tylko nazwy polne: Dąbie, Las, Gacki, Olszyny<sup>167</sup>. Równie duży las rozdzielał Jelczę od Chliny, na co mamy dowód w postaci przysiółka Podlesie, leżącego wśród pól<sup>168</sup>. Likwidacji uległy też gaje w Kępiu, jeden o nazwie Towarów,

<sup>161</sup> Las Jażwiny poświadczony jest w 1581 roku. Dziś na jego miejscu pola w Ulinie Wielkiej (F. Sikora, *Buk*, SHGK, Cz. 1, z. 2, s. 288–289; ANKr. ZK 408, s. 252–257; *Urzędowe nazwy miejscowości...*, s. 9). Gaj Gruszowa w Ulinie Małej i Żarnowicy wzmiankowany jest w latach 1395, 1430 (ANKr. ZK 2, s. 279; 197 s. 40–41).

<sup>162</sup> Dąbrowa Rędziny poświadczona jest w 1581 roku, gaj Zagórze odnotowany jest w latach 1497 i 1581, gaj Brzozówka w 1475 roku, krzaki Gołeczka w 1450 roku (F. Sikora, *Buk*; J. Laberschek, *Gołcza, Gołeczka*, SHGK, Cz. 1, z. 2, 4, s. 288–289, 776, 780; ANKr. Księgi grodzkie krakowskie – dalej ANKr. GK 20, s. 253–254; 26 s. 127; ANKr. ZK 408, s. 252–257; *Starodawne prawa polskie...* T. 2, nr 3425; *Urzędowe nazwy miejscowości...*, s. 81).

<sup>163</sup> Gaj Kozilas wzmiankowany jest w 1472 roku (F. Sikora, *Adamowice*, SHGK, Cz. 1, z. 1, s. 3–4; ANKr. GK 19, s. 672–673).

<sup>164</sup> Gaj dębowy Roskowiec wymieniony jest w 1585 roku (J. Laberschek, *Gotprzydowice*, SHGK, Cz. 1, z. 4, s. 818–819; ANKr. ZK 406, s. 301–308).

<sup>165</sup> *Wyżyna Miechowska skala 1:60 000. Mapa turystyczna*, Kraków 2009, wydanie 1.

<sup>166</sup> Tamże.

<sup>167</sup> Tamże.

<sup>168</sup> Tamże.

a drugi Brzozowiec<sup>169</sup>. Miejsce zwane dziś Gaj na granicy Szczepanowic i Sławic Duchownych sugeruje, iż kiedyś obydwie wymienione wsie rozdzielał las<sup>170</sup>. Rozległymi lasami dysponowały w średniowieczu położone w jednym kompleksie wsie: Marchocice, Dziemierzyce, Raclawice, Janowiczki, Kościejów i Górka Kościejowska o nazwach: Bidziny, Brzoski, Górki, Jordany, Klin, Koniowa Miedza, Szronie, Żarnów, Żydówka<sup>171</sup>. Dziś w tych wsiach znajdują się jedynie pola o wymownych nazwach: Bidziny, Gaje, Jardany, Laski Dolne, Laski Górne, Lasowiska, Lasowisko, Nalesie, Podlesie, Zagaje<sup>172</sup>, świadczące o beztroskiej, szkodliwej działalności gospodarczej miejscowych dziedziców, polegającej na niekontrolowanym, nieograniczonym wyrębie tutejszych lasów. Działania te doprowadziły do całkowitego wyniszczenia środowiska leśnego i nieodwracalnych przekształceń krajobrazu naturalnego w tej części ziemi miechowskiej. Ten sam proces dotknął zalesione gęsto okolice Kropidla oraz Janowic, Ilikowic i Zbikał nad Nidzią, gdzie znajdowały się lasy: Dębowiec, Kluczatki, Łażce, Radziejów i Zajączek<sup>173</sup>. Zniknął też las Borek rozdzielający wsie Kalina Wielka i Góry Miechowskie<sup>174</sup>, las Galicz między Kaliną Małą a Wolą Bukowską<sup>175</sup>, a także lasy na południe i zachód od Zaryszyna, oraz lasy na wschód, południowy wschód i południe od Kozłowa o nazwie Bukowa, Glinki, Księżka Dąbrowa<sup>176</sup>.

Tymi uwagami chciałbym zakończyć dotychczasowe rozważania o osadnictwie średniowiecznym okolic Miechowa. Moim zadaniem było zaprezentowanie zwięzłego obrazu przemian osadniczych w tym rejonie ziemi krakowskiej. Sądzę, że w tej skróconej syntezie udało mi się w pewnym stopniu uzupełnić i poprawić dotychczasowe zdezaktualizowane już ustalenia badawcze, choćby te zawarte w cytowanych wyżej pracach Adama Krawczyka, czy Zbigniewa Pęcowskiego, poszerzyć nieco naszą skromną wiedzę historyczną o tym ciekawym zakątku Polski i być może w swej warstwie informacyjnej zaspokoić oczekiwania czytelnika. Czy w tej skróconej postaci i formie nasza rozprawa wypełniła wszystkie białe plamy, można mieć spore wątpliwości. Należy się więc zgodzić z poglądem, iż na pełne monograficzne ujęcie tego tematu przyjdzie jeszcze czytelnikowi trochę poczekać.

---

<sup>169</sup> Gaj Towarów wymieniony w 1504 roku. Dziś na jego miejscu pole Taborów (ANKr. ZK 154, s. 124–125; *Urzędowe nazwy miejscowości...*, s. 49), nazwa Brzozowiec odnotowana na mapie *Wyżyna Miechowska w skali 1:60 000*.

<sup>170</sup> *Wyżyna Miechowska w skali 1:60 000...*

<sup>171</sup> ANKr. ZK 17, s. 530; 29, s. 386–387, 406–407; 198, s. 171; 199, s. 108; 256, s. 204; 263, s. 118–122; 269, s. 90; 407, s. 31–33; ANKr. GK 19, s. 980; 20, s. 779–780.

<sup>172</sup> *Wyżyna Miechowska w skali 1:60 000...*

<sup>173</sup> ANKr. ZK 1c, s. 526–527; 197, s. 104–105; 267, s. 515–517; 406, s. 454–455.

<sup>174</sup> ANKr. ZK 406, s. 220–222.

<sup>175</sup> KDM, T. 3, nr 643.

<sup>176</sup> ANKr. ZK 193, s. 47.

## BIBLIOGRAFIA

## ŹRÓDŁA

AGAD Archiwum Skarbu Koronnego, Oddz LVI K 2 I

AKMetr. WR – Wizytacja biskupa krakowskiego Jerzego kardynała Radziwiłła

ANKr. GK – Księgi grodzkie krakowskie

ANKr. Teut. – Księgi sądu wyższego prawa niemieckiego na zamku krakowskim

ANKr. ZK – Księgi ziemskie krakowskie

*Codex diplomaticus Poloniae*, T. 1–2, wyd. L. Rzyszczewski i A. Muczkowski; T. 3, wyd. J. Bartoszewicz, Warszawa 1847–1858

*Codex diplomaticus Universitatis Studii Generalis Cracoviensis*, T. 1–5, Kraków 1870–1900

*Dokumenty klasztoru PP. Norbertanek w Imbramowicach 1228–1450*, wyd. Z. Kozłowska-Budkowa, Kraków 1948, (Archiwum Komisji Historycznej, seria 2, T. 4)

*Dokumenty sądu ziemskiego krakowskiego 1302–1453*, wyd. Z. Perzanowski, Wrocław 1971

*Joannis Długosz senioris canonici Cracoviensis Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis*, ed. A. Przedziecki, T. 1–3, Kraków 1863–1864

*Knigi pol'skoj koronnoj metriki XV stolëtija I 1447–1454*, wyd. A. Mysłowski i W. Graniczny, Warszawa 1914, nr 30, s. 25–26 (Monumenta Iuris, t. 2)

*Kodeks dyplomatyczny katedry krakowskiej ś. Wacława*, T. 1–2, wyd. F. Piekosiński, Kraków 1874–1883

*Kodeks dyplomatyczny klasztoru tynieckiego*, wyd. W. Kętrzyński, S. Smolka, Lwów 1875

*Kodeks dyplomatyczny Małopolski*, T. 1–4, wyd. F. Piekosiński, Kraków 1876–1905

*Kodeks dyplomatyczny miasta Krakowa*, Cz. 1–2, wyd. F. Piekosiński, Kraków 1879–1882

*Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski*, T. 1 (wyd. I. Zakrzewski), Poznań 1877

*Księga dochodów beneficjów diecezji krakowskiej z roku 1529* (tzw. Liber Retaxationum), wyd. Z. Leszczyńska-Skrętowa, Wrocław 1968

*Lustracja województwa sandomierskiego 1564–1565*, wyd. W. Ochmański, Wrocław 1963

Materiały do T. 5 kodeksu dyplomatycznego Małopolski, rps BPAU/PAN

*Matricularum Regni Poloniae Summaria...*, T. 1–4, T. 5, Cz. 1, wyd. T. Wierzbowski, Warszawa 1905–1919

*Monumenta Poloniae Historica*, T. 1–6, Lwów 1864–1893

*Monumenta Poloniae Vaticana*, T. 1–3, wyd. J. Ptaśnik, Kraków 1913–1914

*Najdawniejsze księgi sądowe krakowskie*, Cz. 1–2, wyd. B. Ulanowski, Kraków 1884–1886 (Starodawne Prawa Polskiego Pomniki, T. 8)

*Najstarsza księga Sądu Najwyższego prawa niemieckiego na zamku krakowskim*, wyd. A. Kłodziński, Kraków 1936 (Archiwum Komisji Prawniczej, t. 10)

*Najstarsze księgi i rachunki miasta Krakowa od r. 1300 do 1400*, Cz. 1, wyd. F. Piekosiński i J. Szujski, Kraków 1878

B. Paprocki, *Herby rycerstwa polskiego*, wyd. K.J. Turowski, Kraków 1858

*Starodawne prawa polskiego pomniki. Z ksiąg rękopiśmiennych dotąd nieużytych głównie zaś z ksiąg dawnych sądowych ziemskich i grodzkich Ziemi Krakowskiej*, wyd. A.Z. Helcel, Kraków 1870

*Zbiór dokumentów małopolskich*, Cz. 1–8, wyd. S. Kuraś i I. Sułkowska-Kurasiowa, Kraków–Wrocław 1962–1975

#### OPRACOWANIA

*Atlas historyczny Polski. Województwo krakowskie w drugiej połowie XVI wieku*, Cz. 1, *Mapy, plany*, red. H. Rutkowski, Warszawa 2008

K. Buczek, *Książęca ludność służebna w Polsce wczesnofeudalnej*, Wrocław 1958

K. Buczek, *Organizacja służebna w pierwszych wiekach państwa polskiego*, „*Studia Historyczne*”, T. 20: 1977, z. 3, s. 353–374

M. Dobrowolska, *Procesy osadnicze w dorzeczu Wisłoki i Białej Dunajcowej w tysiącleciu*, Kraków 1985

T. Dobrowolski, *Kościół św. Mikołaja w Wysocicach. Ze studjów nad architekturą i rzeźbą romańską w Polsce*, „*Studia do Dziejów Sztuki w Polsce*”, R. 4: 1931, z. 1

S. Dobrzański, *Dzieje parafii Gołcza*, Kraków 2007

W. Dworzaczek, *Leliwici Tarnowscy*, Warszawa 1971

A. Fastnacht, *Osadnictwo ziemi sanockiej w latach 1340–1650*, Wrocław 1962

*Gewässernamen im linken Zuflußgebiet der Weichsel zwischen Przemsza und Pilica*, bearbeitet von K. Rymut, Stuttgart 2001 (Hydronymia Europaea, Lieferung 16)

F. Kiryk, *Zarys dziejów osadnictwa* [w:] *Dzieje Olkusza i regionu olkuskiego*, T. 1, Warszawa–Kraków 1978, s. 41–127

S. Kołodziejski, *Rezydencje obronne możnowładztwa na terenie województwa krakowskiego*, Kraków 1994

D. Kopertowska, *Nazwy miejscowe województwa kieleckiego*, Warszawa–Kraków 1984

A. Krawczyk, *Z dziejów ziemi miechowskiej* [w:] *Ziemia miechowska*, oprac. A. Staniek, Kraków 1969, s. 13–36

J. Laberschek, *Na tropie rycerzy z Potoku i rozbójników z Ostrężnika* [w:] tenże, *Częstochowa i jej okolice w średniowieczu*, Kraków 2006, s. 177–203

J. Laberschek, *Ojców i okolice do połowy XVI wieku* [w:] *Monografia Ojcowskiego Parku Narodowego. Dziedzictwo kulturowe*, red. J. Partyka, Ojców 2016, s. 75–106

J. Laberschek, *Okres staropolski* [w:] *Monografia gminy Zabierzów*, red. P. Hapanowicz i S. Piwowarski, Kraków 2009, s. 21–30

J. Laberschek, *Osadnictwo średniowieczne na Jurze Ojcowskiej w świetle źródeł historycznych* [w:] *Konwent Klarysek skalskich a dziedzictwo kulturowe i religijne bł. Salomei*, red. M. Wojenka, S. Langner, Kielce 2019, s. 29–45

J. Laberschek, *Osadnictwo średniowieczne w świetle źródeł pisanych* [w:] *Pradzieje i średniowiecze*, Kraków 1995, s. 163–178 (*Natura i kultura w krajobrazie Jury*; t. 4)

J. Laberschek, *Prądnik w okresie średniowiecza* [w:] *Prądnik Biały. Dziedzictwo kulturowe historycznych miejscowości tworzących dzielnicę IV Krakowa*, red. J. Salwiński, Kraków 2004, s. 23–31

- J. Laberschek, *Rozwój osadnictwa w powiecie lelowskim w średniowieczu (do 1400 roku)*, mps pracy doktorskiej, Biblioteka Instytutu Historii PAN, Warszawa, Rynek Starego Miasta 29/31
- J. Laberschek, *W średniowieczu [w:] Pod Krakowem. Monografia historyczna gminy Michałowice*. T. 1, *Do schyłku XVIII wieku*, red. M. Wyżga, Kraków 2014, s. 51–87
- G. Leńczyk, *Katalog grodzisk i zamczysk z terenu Małopolski*, oprac. S. Kołodziejski, Kraków 1983
- Z. Liguzińska-Kruk, *Poszukiwania archeologiczne w dorzeczu górnej Nidzicy*, „Sprawozdania Archeologiczne”, Vol. 33: 1981
- M. Lubczyński, *Spółeczność szlachecka powiatu ksiąskiego w czasach Zygmunta Augusta [w:] Cywilizacja prowincji Rzeczypospolitej szlacheckiej*, red. A. Jankowski i A. Klondera, Bydgoszcz 2004, s. 55–71
- M. Lubczyński, *Szlachta powiatu ksiąskiego za ostatnich Jagiellonów. Struktura majątkowa*, Warszawa–Bellerive-sur-Allier 2016
- E. Madejski, *Dzieje Książa Wielkiego do 2004 r.*, Książ Wielki 2011
- Mapa turystyczna gmin Miechów, Charsznica, Gołcza, Kozłów, Książ Wielki, Raclawice, Słaboszów w skali 1:60 000*, Kraków 2007
- S. Mateszew, *Osadnictwo i stosunki własnościowe do końca XV wieku [w:] Bochnia. Dzieje miasta i regionu*, red. F. Kiryk, Z. Ruta, Kraków 1980, s. 42–77
- S. Mateszew, F. Sikora, *Osadnictwo i stosunki własnościowe w regionie tarnowskim do końca XVI wieku [w:] Tarnów. Dzieje miasta i regionu*, red. F. Kiryk, Z. Ruta, Tarnów 1981, s. 75–219
- K. Modzelewski, *Chłopi w monarchii wczesnopiastowskiej*, Wrocław 1987
- K. Modzelewski, *Z badań nad organizacją służebną w Polsce wczesnofeudalnej*, „KHKM”, T. 9: 1961, nr 4
- K. Mosingiewicz, *Gryfowie Nasiechowscy. Ze studiów nad rodem Gryfów w XIV–XV wieku*, „Studia Historyczne”, R. 31: 1988, z. 2, s. 167–189
- B. Nowak, *Ród Porajów w Małopolsce w średniowieczu*, Kraków 2009
- I. Panic, *Historia osadnictwa w księstwie opolskim we wczesnym średniowieczu*, Katowice 1992
- Z. Pęckowski, *Miechów. Studia z dziejów miasta i ziemi miechowskiej do roku 1914*, Kraków 1967
- Z. Pęckowski, *Ziemia Miechowska. Zarys dziejów osadnictwa do końca XVIII wieku. (Z materiałów pośmiertnych przygotowali do druku Zdzisław Noga i Jerzy Rajman)*, Kraków 1992
- Z. Podwińska, *Zmiany form osadnictwa wiejskiego na ziemiach polskich we wcześniejszym średniowieczu. Żreb, wieś, opole*, Wrocław 1971
- L. Poniewozik, *Kształtowanie się sieci parafialnej w dekanacie Wysocice w średniowieczu*, „Roczniki Humanistyczne”, T. 43: 1995, z. 2, s. 5–57
- J. Rajman, *Osadnictwo okolic Nowego Sącza i kształtowanie się strefy podmiejskiej średniowiecznego miasta (XIII–XV w.) [w:] Dzieje miasta Nowego Sącza*, pod red. F. Kiryka, T. 1, Warszawa–Kraków 1992, s. 53–84
- R. Rosin, *Ziemia wieluńska w XII–XVI w. Studia z dziejów osadnictwa*, Łódź 1961



- S. Rospond, *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL*, Wrocław 1984
- K. Rymut, *Nazwy miejscowe północnej części dawnego województwa krakowskiego*, Wrocław 1967
- Sztuka polska przedromańska i romańska do schyłku XIII wieku*, pod red. M. Walickiego, Warszawa 1971
- Z. Świechowski, *Budownictwo romańskie w Polsce. Katalog zabytków*, Wrocław 1963
- A. Tomaszewski, *Romańskie kościoły z emporami zachodnimi na obszarze Polski, Czech i Węgier*, Wrocław 1974
- Urzędowe nazwy miejscowości i obiektów fizjograficznych, 7, Powiat miechowski, województwo krakowskie*, red. nauk. M. Karaś i A. Zaręba, Warszawa 1964
- A. Wędzki, *Głosy do Słownika historyczno-geograficznego województwa krakowskiego w średniowieczu (Szreniawa-Biskupice, „Coccha”-Szczepanowice)* [w:] *Homines et societas. Czasy Piastów i Jagiellonów. Studia historyczne ofiarowane Antoniemu Gąsiorowskiemu w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin*, kom. red. J. Bieniak i inni, Poznań 1997, s. 75–80
- A. Wędzki, *Początki Miechowa – problemy badawcze* [w:] *Polonia minor medii aevi. Studia ofiarowane Panu Profesorowi Andrzejowi Żakiemu w osiemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. Z. Woźniak, J. Gancarski, Kraków–Krosno 2003, s. 477–485
- A. Wędzki, *Miechów w średniowieczu. Studia z dziejów miasta i klasztoru. Zagadka Jaksy*, Warszawa 2014
- L. Wojciechowski, *Parafia w Miechowie w okresie przedrozbiorowym* [w:] *Bożogrobcy w Polsce. Praca zbiorowa*, red. M. Affek, Miechów–Warszawa 1999, s. 57–78
- M. Wyżga, *Parafia Raciborowice od XVI do końca XVIII wieku. Studium o społeczności lokalnej*, Kraków 2011
- S. M. Zajączkowski, *Powiat orłowski do lat siedemdziesiątych XVI wieku. Studia z dziejów osadnictwa, struktury własnościowej i stosunków kościelnych*, Łódź 1996
- Ziemia Miechowska. Moja mała ojczyzna*, red. W. Barczyński i S. Piwowarski, Miechów 2010
- B. Zientara, *Henryk Brodaty i jego czasy*, Warszawa 1975
- A. Żaki, *Archeologia Małopolski wczesnośredniowiecznej*, Wrocław 1974

#### STRONY INTERNETOWE

- E. Jakubas, S. Jakubas, *Historia Nasiechowic*, <http://www.jakubas.pl/genealogia/Historia-Nasiechowic.htm> (dostęp: 29.09.2020).
- Z. Jedynak, *Dzieje parafii Uniejów*, [http://www.charsznica.info/index.php?option=com\\_content&task=view&id=49&Itemid=65](http://www.charsznica.info/index.php?option=com_content&task=view&id=49&Itemid=65) (dostęp: 29.09.2020)

#### STRESZCZENIE

Niniejszy artykuł jest próbą całościowego, a zarazem niezwykle zwięzłego ujęcia procesów osadniczych w ziemi miechowskiej w kilkusetletnim okresie, tj. od zaria-  
nia państwowości polskiej do schyłku średniowiecza. W opracowaniu uwzględniono  
zarówno wpływ zróżnicowanych czynników środowiskowych na powstawanie

siedzib ludzkich, jak też oddziaływanie różnorodnych inicjatyw, podejmowanych zarówno przez władców jak też przez elity społeczne, tj. duchowieństwo i rycerstwo na rozwój miejscowego osadnictwa. Pierwotne osadnictwo, funkcjonujące w postaci pojedynczych siół i źrebów, koncentrowało się w żyznych dolinach rzek, a mianowicie: Szreniawy i jej dopływów oraz Nidzicy, Ścieklca i Dłubni. Z biegiem czasu pojedyncze siola łączyły się ze sobą tworząc większe skupiska osadnicze, czyli wsie. Na obszarze ziemi miechowskiej dominowały w tym czasie osady otwarte. Grodów, takich jak Tczyca, było wówczas niewiele. Powstające w tym czasie osady z reguły nie posiadały nazw własnych. Najstarsze nazwy miejscowe o charakterze topograficznym (na przykład odrzecznym, chociażby Szreniawa, czy Dłubnia) lub etnicznym pojawiły się dopiero na przełomie XII i XIII stulecia. W latach następnych były skutecznie wypierane lub zastępowane przez nazwy patronimiczne i dzierżawcze. Od połowy XIII wieku następowały istotne zmiany w działalności osadniczej zwane kolonizacją na prawie niemieckim lub czynszowym, które przyczyniły się do znacznego zagęszczenia sieci osadniczej i wzrostu liczby ludności. Na badanym terenie powstawały licznie zarówno majątki jednowioskowe i kilkuwioskowe, jak też duże kompleksy majątkowe wokół wyróżniających się znaczeniem miejscowości, a mianowicie wokół klasztornego Miechowa, wokół książecego, a następnie rycerskiego Książa Wielkiego, a także klucze majątkowe rycerskie, chociażby: Lisów wokół Kozłowa, Toporczyków przy Śladowie, Szreniawitów koło wsi Szreniawy i Mądrostków w sąsiedztwie Gołczy. Tym pozytywnym zmianom w osadnictwie towarzyszyły też zjawiska negatywne, niekorzystne dla środowiska, jak chociażby wycinanie lasów, co prowadziło do postępującego szybko, nieodwracalnego kurczenia się miejscowych zasobów leśnych.

**SŁOWA KLUCZOWE:** OSADNICTWO; KLUCZ MAJĄTKOWY; SIOŁO; ŹREB; WIEŚ; NAZWY: TOPOGRAFICZNE, PATRONIMICZNE, ETNICZNE, WIELOZNACZNE, RODZINNE; GRÓD; OSADY SŁUŻEBNE; PARAFIA; KLASZTOR; DZIESIĘCINA; PATROCINIUM (WEZWANIE); RÓD RYCERSKI; WŁASNOŚĆ: PANUJĄCEGO (MONARZA, KSIĄŻĘCA), KOŚCIELNA (BISKUPIA, KAPITULNA, KLASZTORNA), RYCERSKA (SZLACHECKA); KOLONIZACJA NA PRAWIE NIEMIECKIM (MAGDEBURSKIM, ŚREDZKIM); IMMUNITET EKONOMICZNY I SĄDOWY; ZEZWOLENIE NA LOKACJĘ; KONTRAKT LOKACYJNY; INSTYTUCJE PRAWA NIEMIECKIEGO: WÓJTOSTWO, SOŁECTWO, ŁANY, ŁAWA SĄDOWA, NAWSIE, SKOTNICA, PRZYMIARKI; LOKACJA NA SUROWYM KORZESNIU, ZALESIENIE.

#### SUMMARY

Jacek Laberschek

#### MEDIEVAL SETTLEMENT IN THE MIECHÓW AREA. A SYNTHETIC APPROACH

The following article is an attempt at a comprehensive, but concise, look at the settlement processes in the Miechów area in the hundreds of years between the birth of Polish statehood and the end of the medieval period. This study takes into account the influence of environmental factors on the settlement process, as well as the effect of various initiatives undertaken by rulers or elites, such as the clergy or nobility,

on the development of local settlements. The original settlements, mainly consisting of singular hamlets and domains, were concentrated in the fertile river valleys, specifically: Szreniawa and its tributaries, as well as Nidzica, Ścieklec and Dłubnia. As time went on, the isolated hamlets would join together, creating larger settlements and villages. The Miechów area was dominated by open settlements; castles and fortified towns such as Tczyca were relatively uncommon. Settlements of that time usually did not have proper names. The oldest location names originating in topography (such as Szreniawa or Dłubnia named after rivers) or ethnicity only appeared as late as the turn of the 12th century. In the following years, these names would be systematically replaced by patronymic and possessive ones. Beginning in the mid-13th century, settlement underwent significant changes, known as colonization under German town laws or municipal concerns, which resulted in a significant increase in population numbers and settlement density. The area examined in the article saw the rise of properties consisting of singular or several villages, as well as large estates formed around places of significant importance, such as the monastic Miechów, or princely, later noble Książ Wielki, as well as noble demesnes such as: Lisów near Kozłów, Toporczyki near Śladów, Szreniawity near the village of Szreniawy and Mądrostków in the vicinity of Gołcza. These positive changes in settlement were accompanied by negative effects, detrimental to the environment, such as deforestation, which resulted in rapidly and irreversibly diminishing local forest resources.

KEY WORDS: SETTLEMENT; DEMESNE; HAMLET; VILLAGE; NAMES: TOPOGRAPHIC, PATRONYMIC, ETHNIC, MULTIPLE MEANING, FAMILIAL; CASTLE; SERVICE SETTLEMENTS; PARISH; TITHE; PATROCINIUM (PATRONAGE); NOBLE FAMILY; OWNERSHIP: RULER'S (MONARCH'S, PRINCE'S), CHURCH (EPISCOPAL, CAPITULAR, MONASTIC), KNIGHTLY (NOBLE); COLONIZATION UNDER GERMAN TOWN LAW (NEUMARKT-MAGDEBURG); ECONOMIC AND LEGAL IMMUNITY; LOCATION PERMIT; LOCATION CONTRACT; GERMAN LEGAL INSTITUTIONS: ALDERMANSIP, SOLECTWO, FIEFS, TOWN COUNCIL, NAWSIE, SKOTNICA, PRZYMIARKI; AFFORESTATION